

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Diplomová práce

Iva Mikolandová

**Tematizace chorvatsko-srbského soužití na území dalmatského
vnitrozemí ve vybraných románech druhé poloviny 20. století**

Theme of the Croatian-Serbian co-existence in the Dalmatian inland region in
selected novels of the second half of 20th century

Praha 2017

Vedoucí práce: PhDr. Milada Nedvědová, Ph.D.

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Miladě Nedvědové, PhD. za profesionální vedení, odborné rady a připomínky a v neposlední řadě za vstřícnost po celou dobu vzájemné spolupráce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně za pomoci uvedené literatury a pramenů.

V Praze dne 29. července 2017

.....
Iva Mikolandová

Klíčová slova:

Chorvatská literatura, Srbská literatura, Dalmatské vnitrozemí, Soužití, Národnost, Kultura, Vojin Jelić, Jozo Laušić, Jovan Radulović.

Key words:

Croatian literature, Serbian literature, Dalmatian inland, Co-existence, Nationality, Culture, Vojin Jelić, Jozo Laušić, Jovan Radulović.

Abstrakt:

Práce se věnuje zobrazení vzájemných vztahů Chorvatů a Srbů na území dalmatského vnitrozemí (v časovém rozmezí od druhé světové války až po současnost autorů) ve vybraných románech dvou chorvatských a jednoho srbského prozaika. Jmenovitě jsou analyzována následující díla z druhé poloviny 20. století – *Anděli lijepo pjevaju* (1953, *Andělé hezky zpívají*) Vojina Jeliće, *Kostolomi* (1960, *Kostolomy*) a *Klačina* (1970, *Vápenka*) Joza Laušiće a *Braća po materi* (1987, *Bratři po matce*) Jovana Raduloviće. Text se zaměřuje na jednotlivé autorské přístupy k dané tématice a komparuje zachycení problematických skutečností, která souvisí s touto kulturně specifickou oblastí Chorvatska. Práce se dotýká odmítání uznat národnost a příslušnost k druhé kultuře či určitého problému srbských autorů pocházejících z Dalmácie. V potaz jsou také bráni i další srbsí a chorvatští spisovatelé (konkrétně Vladan Desnica, Vjekoslav Kaleb, Dinko Šimunović Mirko Božić, Ivan Raos), jejichž díla zobrazují soužití obou národností, studovaný region i jeho obyvatele, ale nejsou jádrem práce. V případě Radulovićova románu *Bratři po matce* dochází nejen k hlubší analýze samotného díla, ale je přihlíženo i k jeho filmovému zpracování. O tomto románu lze říci, že po stránce uměleckého zpracování a lakonického vyjádření osobních tragédií způsobených konfliktem etnické a náboženské jinakosti obyvatel Dalmatské Zagory, je dílem velmi úspěšným a čtenářsky stále přitažlivým, což u románů chorvatských autorů nelze tak jednoznačně ohodnotit. Cílem předkládané práce je porovnání obrazu vztahů mezi Chorvaty a Srby v Dalmatském Záhoří ve výše uvedených titulech. Literární analýze předchází stručný historický vhled a jsou nastíněny kulturní souvislosti spojené s danou oblastí.

Abstract:

The thesis pictures mutual relations of Croats and Serbs in the Dalmatian inland region (in the period from the Second World War until present) in selected novels of two Croatian and one Serbian novelist. To be specific, the thesis analyses following writings from the second half of the 20th century - *Anděli lijepo pjevaju* (1953) from Vojin Jelić, *Kostolomi* (1960) and *Klačina* (1970) from Jozo Laušić and *Braća po materi* (1987) from Jovan Radulović. It also focuses on each of the authors' position towards respective theme and compares problematic facts associated with this culturally specific Croatian region. The thesis deals with denial of recognition of nationality and belonging to other culture and it aims on denial of certain problems of Serbian authors of Dalmatia. The thesis takes into account other Serbian and Croatian authors as well and includes them in the analyses. The thesis mentions for example Vladan Desnica, Vjekoslav Kaleb, Dinko Šimunović, Mirko Božić and

Ivan Raos, whose writings describes co-existence of both nationalities, studied region and its people as well. However, those authors and their titles are not to be considered as the core of this final thesis. When analyzing the novel of Radulović *Braća po materi*, this part of the thesis also concerns the film processing together with deep analysis of the writing itself. To sum up this novel in terms of its artistic processing and laconic expressions of personal tragedies caused by conflicts due to the ethnic and religious differences of people of the Dalmatian Zagora, it can be concluded, that unlike the works of Croatian authors, this piece of writing is a very successful and still attractive to present readers.

The aim of the submitted final thesis is to compare the relationship between Croats and Serbs in the Dalmatian inland in the above, mentioned titles while connecting them to historical and cultural context typical for this region.

Obsah

1	Úvod	8
2	Region Dalmatská Zagora.....	12
2.1	Historické okolnosti osídlení Zagory Srby	12
2.2	Druhá světová válka v Chorvatsku	13
2.2.1	Kořeny ustašovského hnutí.....	13
2.2.2	Události předcházející vypuknutí války	15
2.2.3	Zánik královské Jugoslávie	18
2.2.4	Nezávislý stát Chorvatsko.....	19
2.2.5	Katolická církev a její role v NDH	20
2.2.6	Italské působení v NDH	22
2.2.7	Propaganda NDH proti všem nepřátelům a následný odpor	23
3	Literární a kulturní kontext.....	26
3.1	Literární a společenská situace v chorvatském prostředí po druhé světové válce 26	
3.2	Vybraní prozaici Zagory poválečného období	30
4	Obraz chorvatsko-srbského soužití v Zagoře v jednotlivých románech	36
4.1	Vojin Jelić (1921–2004).....	36
4.1.1	Andělé hezky zpívají	39
4.2	Jozo Laušić (1936–2002)	46
4.2.1	Kostolomy a Vápenka	49
4.3	Jovan Radulović (*1951).....	53
4.3.1	Bratři po matce.....	56
5	Závěr	62
6	Seznam použité literatury	66
7	Přílohy.....	68

1 Úvod

Předkládaná diplomová práce se zabývá prostředím Dalmatského Záhoří¹ a jeho literárním zpracováním ve čtyřech románech chorvatských a srbských prozaiků druhé poloviny 20. století. Pro analýzu byly vybrány romány *Andělé hezky zpívají* (1953; druhé, přepracované vydání 1961; *Anděli lijepo pjevaju*,) Vojina Jeliće, *Kostolomy* (1960, *Kostolomi*) a *Vápenka* (1970, *Klačina*) Joza Laušiče a *Bratři po matce* (1987, *Braća po materi*) Jovana Raduloviće.

Jednotlivá díla spojuje kromě doby vydání také hlavní téma, kterým je druhá světová válka, zachycení jejího průběhu a dopadu na obyvatele Zagory. V Jelićových a Laušičových dílech, analyzovaných v této práci, jde výhradně o zpracování válečného tématu, zatímco u Raduloviće se válečné události prolínají s děním následujícím po válce. V těchto románech se autoři dotýkají komplikovaných vztahů mezi chorvatským a srbským etnikem, jejichž tematizaci si tato práce klade za cíl společně s analýzou jednotlivých děl a jejich následnou komparací z hlediska literárního i tematického.

S ohledem na složité historické skutečnosti soužití Chorvatů a Srbů v dalmatském regionu je dodnes především v chorvatské společnosti nejen literární dílo rodáků ze Zagory, ať chorvatského, tak srbského původu vnímáno ne zcela objektivně, spíše manipulativně až tabuizovaně. Práce si klade mimo jiné za cíl zhodnotit objektivně literární tvorbu autorů pocházejících ze Zagory, kteří reflektují téma vztahů mezi jejími chorvatskými a srbskými obyvateli.

Zagora a osudy jejích obyvatel se staly námětem děl řady chorvatských i srbských prozaiků již od počátku 20. století. Za hlavní představitele lze považovat Dinka Šimunoviće či před válkou Vjekoslava Kaleba. Jim oběma je stejně jako dalším zagorským autorům věnována část práce. Kromě prozaiků, jejichž díla jsou v práci analyzována, jsou to Vladan Desnica, Mirko Božić a Ivan Raos. Tito autoři jsou zmiňováni ze dvou důvodů – jejich díla se tematicky pojí s druhou světovou válkou (či s děním před a po ní) a vycházejí za války a dříve či později

¹ Chorvatsky Dalmatinska Zagora nebo pouze Zagora. V práci je využíván chorvatský výraz Zagora, nikoliv termín Dalmatské Záhoří či jen Záhoří z důvodu zjednodušení (v případě slovního spojení), a především konkrétnosti. Samotný překlad Záhoří totiž není přesný, jelikož by se také mohlo jednat o překlad termínu označující další geografickou oblast na území Chorvatska, kterou je Zagorje (či Hrvatsko Zagorje) na severu Chorvatsku. V chorvatském jazyce jsou geografické názvy jednoznačně odlišeny gramatickými sufixy (Dalmatinska Zagora je rodu ženského, Hrvatsko Zagorje rodu středního), zatímco nejednoznačnost českého pojmenování u slova Záhoří spočívá v homonymii pro ženský i střední rod.

Geograficky je Zagora vnitrozemní oblastí jižní části Chorvatska. Rozkládá se za přímořskými horami Kozjak a Mosor a pohořím Trtar u města Šibenik. Její hranice na severozápadě dále tvoří řeky Čikola, Krka a na východě pak pohoří Svilaja. Kontinentální Dalmácie, mezi jejíž nejvýznamnější města patří Knin, Sinj, Vrlika, Imotski, Drniš či Benkovac, dále vede přes řeku Zrmanju k horskému masivu Velebit a přes řeku Cetinu k Dinárskému pohoří. Oblast Zagory s výraznějšími městy viz příloha č. 1.

po jejím skončení. V práci je podán stručný přehled jejich literární činnosti, který má upozornit na literární zpracování daného tématu a poukázat na jeho vcelku stabilní místo v literární tvorbě 20. století.

Se Zagorou jsou tematicky provázáni i další autoři, například Ivan Aralica (*1930, Promina) či Ante Tomić (*1970, Split). Historické romány Ivana Aralice jsou literární kritikou kladně hodnoceny zejména kvůli jejich etnografickému přínosu (Aralica se ve svých dílech projevuje jako dobrý znalec řemesel, lidových tradic a zvyků) a etické rovině. Ve své trilogii *Bezesná cesta* (1982, *Put bez sna*), *Duše otroků* (1984, *Duše robova*) a *Stavitel útulku* (1986, *Graditelj svratišta*,) Aralica vypráví o 18. století v Dalmácii, o soupeření Benátčanů s osmanskými Turky a dopadech na tehdejší domácí obyvatelstvo. Ve svých románech zpracovává téma náboženských a kulturních rozdílů, konflikt moci a svobody, zotročování jedince i celého národa.

Ante Tomić je představitel současné generace chorvatských spisovatelů a novinářů, mezi jeho nejznámější díla patří sbírka povídek *Zapomněl jsem, kde jsem parkoval* (1997, *Zaboravio sam gdje sam parkirao*) či humoristický román *Co by byl chlap bez fousů* (2000, *Što je muškarac bez brkova*, č. 2008), podle kterého vznikl stejnojmenný film z roku 2005. Tomić v roli novináře i spisovatele vystupuje jako společenský kritik a přímočarý komentátor, využívá břitkého humoru a ironie.

Jak Aralicovo, tak Tomićovo dílo (stejně jako povídky Vjekoslava Kaleba) bylo předmětem autorčiny bakalářské diplomové práce *Obraz mentality obyvatel dalmatského vnitrozemí ve vybraných dílech chorvatských prozaiků 20. a počátku 21. století* (Brno, 2014, 47 stran) a z tohoto důvodu mu v této práci již není věnováno tolik prostoru. Zároveň Aralica ani Tomić netematizují druhou světovou válku, která je pojítkem čtyř zde analyzovaných románů. Zatímco v mé první práci bylo cílem porovnat obraz mentality obyvatel v prostředí Zagory na třech tematicky i dobově velmi rozdílných dílech (s účelem ukázat na shodné a odlišné rysy v jednotlivých autorských přístupech), v předkládané práci jsou naopak komparovány romány totožného či podobného zaměření – žánrově i tematicky.

Úvodní kapitola práce vysvětluje historické okolnosti, během kterých srbské etnikum osídlilo území Zagory a věnuje se též stručnému objasnění válečného dění v prostoru Chorvatska, zejména pak právě oblasti Dalmatské Zagory. Válka v analyzovaných dílech hraje hlavní roli v životech hrdinů, avšak pro čtenáře, který by nebyl obeznámen se základními historickými fakty popisované oblasti, by podstata (nebo zásadní souvislosti) románu nemusela dávat smysl. Ani jeden z autorů neuvádí ve svém románu žádné konkrétní údaje, které by čtenáři poskytly byť jen rámcovou představu o reálných základech jejich příběhů.

Následuje stručný vhled do literární situace v poválečném Chorvatsku v rámci nově vzniklé Jugoslávie, se zaměřením na hlavní literární témata a literární časopisy, které měly celospolečenský vliv. Na všeobecnější literární úvod navazuje výše zmíněný přehled autorů, jejichž život a dílo jsou spojené s prostředím Zagory. Informačním zdrojem literární části jsou především díla Krešimira Nemce a Slobodana Prosperova Novaka v kombinaci s internetovými zdroji. Nemec i Prosperov Novak jsou uznávanými chorvatskými literárními historiky a kritiky, profesory chorvatské literatury a jazyka. Během psaní práce se ukázalo, že jejich studie odpovídají požadavkům analýzy komparovaných děl, přičemž každý ve svých studiích přistupuje k problematice jiným způsobem. Zatímco Nemec se jednotlivým prozaickým dílům věnuje velmi podrobně, Prosperov Novak podává především obraz o celkovém vlivu a roli analyzovaných autorů v chorvatské literatuře. Pro potřeby práce se jejich postoje doplňují a ve výsledku i shodují. Zásadně se neliší informace z dostupných a relevantních internetových zdrojů.

Ústřední kapitolou práce je analýza jednotlivých děl, přičemž romány jsou analyzovány chronologicky podle roku vydání. Laušićovy romány *Kostolomy* a *Vápenka* jsou uváděny společně, protože tvoří jeden tematický celek a jde de facto o dva totožné příběhy. Na začátku každé podkapitoly je zároveň blíže představen autor díla z důvodu ucelenosti a návaznosti osobnosti autora na své dílo. V této souvislosti je důležitá i rovina národní příslušnosti autorů. Vojin Jelić se objevuje jak v chorvatských, tak srbských literárních přehledech a Jovan Radulović je srbským autorem, ale pochází z prostředí Dalmatské Zagory a té se tematicky ve svých dílech také věnuje. Odpověď na otázku jednotné národní příslušnosti spisovatelů pocházejících z oblastí bývalé Jugoslávie není jednoznačná, čemuž se okrajově věnuje i medailon Jovana Raduloviće.

V rámci analýzy jsou v textu či poznámkovém aparátu uváděny také ukázky, které mají dokreslit obraz autorských přístupů a zároveň potvrdit výstupní poznatky. Vzhledem k tomu, že ani jedno z analyzovaných děl nebylo přeloženo do češtiny, jsou překlady ukázek pro tuto práci pořízeny autorkou diplomové práce.

V závěru práce jsou jednotlivá díla komparována s ohledem na autorské zpracování válečného dění (především jeho dopadu na lidskou psychiku), společné rysy a specifika. Vzhledem ke skutečnosti, že romány V. Jeliće a J. Laušiće jsou si literárními postupy poměrně blízké, pak lze očekávat, že román J. Raduloviće, generačně mladšího autora, bude z analyzovaných děl vybočovat zřetelněji.

Uváděnou práci lze v české prostředí vnímat jako první ucelenější studii o literatuře jednoho regionu, která patří dvěma národním literaturám. Zároveň je v potaz brán etnický

původ autorů a téma soužití Chorvatů a Srbů na chorvatském teritoriu. Práce si neklade za cíl podrobný rozbor historických skutečností, ale jejich obraz a zpracování v románech své doby, které se v současné době nachází spíše na okraji zájmu jak ze strany literární kritiky, tak ze strany laické veřejnosti. Toto tvrzení platí pro dílo Vojina Jeliće a Joza Laušiče, v případě stále aktivního Jovana Raduloviće by bylo chybné. Národní příslušnost jednotlivých autorů je brána v potaz pouze do té míry, aby ilustrovala komplikovanou národní situaci v dané oblasti a nastínila autorův přístup k analyzované problematice.

2 Region Dalmatská Zagora

2.1 Historické okolnosti osídlení Zagory Srby

Historie osídlení Zagory Srby sahá do konce 14. století, kdy do oblastí Balkánu začali expandovat osmanští Turci. Srbové po roce 1459 přišli o svůj středověký stát a během osmanské nadvlády buď emigrovali, nebo byli pobiti osmanskými Turky nebo se islamizovali. Osud srbského etnika v období osmanské nadvlády do zásadní míry splýval s osudy pravoslavného obyvatelstva. Zásadními centry srbského etnika od 15. do 18. století byly Uhry, kde se srbská komunita v průběhu válečných konfliktů neustále rozrůstala. V této souvislosti jde především o dnešní srbskou autonomní oblast Vojvodinu, ale také o oblast bývalé vojenské hranice v Chorvatsku² a Slavonii a dnešní rumunskou část Banátu.³

Právě neustálá migrace srbského obyvatelstva z jejich původního jádra státu je charakteristickým pro celé osmanské období srbské historie. Srbské pravoslavné obyvatelstvo v mnoha vlnách mířilo většinou na sever do oblasti Šumadije a pokračovalo dále na uherské území, menší část se pak uchýlila na dalmatské území pod ochranu Benátské republiky. Zásadní roli v migraci sehrál také masový exodus Srbů v roce 1690 (pro tento srbský útěk před osmanským terorem se ujal označení *Velké stěhování Srbů* (*Velika seoba Srba* nebo pouze *Seoba*) a poté srbské povstání roku 1737. Tyto masivní přesuny obyvatelstva zásadně změnily etnickou mapu v oblasti jihozápadního Srbska a Kosova, kde docházelo k trvalému úbytku srbského obyvatelstva především ve prospěch muslimských Albánců. Naopak na jihu Uher, zejména v prostoru dnešní Vojvodiny, podíl srbského pravoslavného obyvatelstva trvale narůstal.⁴

² Za Habsburků spočívala obrana Chorvatska před nájezdy osmanských Turků na systému vojenských oblastí, který byl zaveden již v 15. století a konečná organizace vojenských hranic se odehrála na konci 16. století. Na území dnešního Chorvatska a Slavonie se nacházely dvě vojenské hranice, přičemž malá část pohraničí se sídlem v pevnosti Sisak spadala i nadále pod správu bána a působilo zde jeho vojsko. Tato oblast tvořila tzv. bánskou hranici a jejím úkolem bylo chránit přístup k Záhřebu z jihovýchodu. Etnické a náboženské obyvatelstvo vojenské hranice bylo velmi pestré. Žili zde původní chorvatští obyvatelé a dále uprchlíci z obsazených území, kteří sem byli dosazeni. Jednalo se zejména o pravoslavné Slovany, pro které se ujal označení Vlaši (Vlasi). Tímto označením katolíci a muslimové titulovali všechny pravoslavné křesťany bez ohledu na jejich etnický původ. Ten totiž v 16. století neměl zásadnější význam, určujícím faktorem bylo náboženské vyznání. Mezi přesídlenci se ale objevovali i katolíci uprchlíci (do Slavonie směřovali katolíci z Bosny), kteří v novém prostředí rychle splynuli s původním obyvatelstvem. Naopak pravoslavné obyvatelstvo si zachovalo svou identitu, v 18.–19. se ztotožnilo se srbskou národní myšlenkou a stalo se základem srbské menšiny v Chorvatsku.

RYCHLÍK, Jan; PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007, s. 105, 107.

³ PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013, s. 119.

⁴ Tamtéž, s. 120.

Po vzniku samostatného jehoslovanského státu Království Srbů, Chorvatů a Slovinců v roce 1918 mezi srbským obyvatelstvem existovala všeobecná představa o tom, které oblasti společného jehoslovanského státu lze vnímat jako srbská. Mezi tato území patřilo tzv. užší Srbsko, oblasti, které Srbsko získalo na základě balkánských válek (Kosovo, Sandžak, vardarská Makedonie), dále pak Vojvodina či Černá Hora. Nacionalisticky smýšlející Srbové do srbských teritorií také počítali většinu území Bosny a Hercegoviny a rovněž podstatnou část historických území Chorvatska, zejména pak již zmíněnou oblast vojenské hranice, kde skutečně či jen domněle převažoval počet obyvatel, hlásících se k srbské národní příslušnosti. Je nasnadě, že srbské smýšlení o „jejich“ území se nesetkalo s kladným ohlasem představitelů chorvatského národního hnutí, muslimů v Sandžaku a Bosně, Albánců v Kosovu a západní Makedonii, pravoslavných Slovanů v Makedonii (ať už nacionálně nevyhraněných či těch, kteří přijali bulharskou identitu). Komplikovaná otázka srbských komunit, které žily mimo území tzv. užšího Srbska zůstala během meziválečného období nevyřešena.⁵

Z uvedeného vyplývá, že vztahy mezi Chorvaty a Srby nebyly nikdy jednoznačné a měly vždy dvě strany. Na jednu stranu se jednalo o národy velmi blízké, na stranu druhou se vzájemně vnímaly jako nepřátelé všeho, co souviselo s druhým národem. Jejich dlouhotrvající a vzájemné národní požadavky, které přímo souvisely s požadavky územními, se naplno projeví v tragédii druhé světové války.

2.2 Druhá světová válka v Chorvatsku

2.2.1 Kořeny ustašovského hnutí

Po vyhlášení diktatury králem Alexandrem 6. ledna 1929 došlo k zesílení aktivity opozičního křídla chorvatské politiky, které bojovalo za úplně samostatný a nezávislý chorvatský stát. Tato část chorvatské opozice se domnívala, že „chorvatská otázka“ se může vyřešit pouze a jedině odchodem z Jugoslávie. Kvůli represím diktátorského režimu však nemohli stoupenci této myšlenky působit v zemi, a proto se tito politici rozhodli pro emigraci.

Chorvatská emigrace formovaná po roce 1929 měla své kořeny v do té doby marginální Chorvatské straně práva (HSP), jejíž přívrženci jsou nazýváni *frankovci* po předválečném

⁵ Tamtéž, s. 299.

lídrovi strany, doktoru Josipu Frankovi,⁶ nebo také *pravaši*. Po vyhlášení sjednocení v roce 1918,⁷ HSP na začátku prosince uveřejnila prohlášení, ve kterém se sjednocením vyjádřila svůj nesouhlas. Zároveň ve svém programu, který strana propagovala od března 1919, její straníci vyzdvihli požadavek na založení svobodného, samostatného chorvatského státu. V programu se zároveň hlásí ke svému republikanismu, aby tak vyjádřili svůj nesouhlas s vládnoucí srbskou dynastií Karađorđevićů. Strana zdůrazňovala svou věrnost učení Ante Starčeviče⁸ a „chorvatské státní právo“ zdůrazňovala jako nejsilnější argument pro vznik samostatného a nezávislého chorvatského státu. Jako budoucí území chorvatského státu *pravaši* chtěli sjednotit všechny chorvatské země, což zahrnovalo i Bosnu a Hercegovinu. Program podepsali předseda HSP dr. Vladimir Prebeg a tajemník strany dr. Ante Pavelić.⁹

HSP se ale nepodařilo mít větší dopad na politický život v Chorvatsku. Měli pouze malou podporu přívrženců a jen malý vliv na chorvatskou politiku ve dvacátých letech, kdy jí dominoval Stjepan Radić.¹⁰ Občas strana s Radićem spolupracovala, čímž se zapojila do chorvatské fronty, která bojovala proti velkosrbské hegemonii a centralismu. Mezi HSP a Radićem však došlo k rozporu ve chvíli, když byl Radić ochotný spolupracovat se srbskou stranou. Vedení HSP otevřeně zastávalo názor o neudržitelnosti idey jugoslávství a mluvilo o něm jako o základní překážce samostatného rozvoje chorvatského národa.¹¹

Ve vedení HSP hrál čím dál tím větší roli Ante Pavelić. Po atentátu v Národní skupštině v roce 1928¹² se pravašská skupina ještě více radikalizovala a v jejích řadách začaly přípravy na vytvoření ilegálně ozbrojených skupin. Po nastolení diktatury však Pavelić v lednu 1929 uprchl ze země do Rakouska, kde se sešel se skupinou chorvatských emigrantů a v Sofii se také potkal s vůdcem makedonské emigrace Vančem Mihailovem. S ním se domluvil na spolupráci a společném cíli oddělení Chorvatska a Makedonie od Království SHS. V Jugoslávii byl mezitím Pavelić odsouzen k trestu smrti v nepřítomnosti.¹³

Aby se rakouská vláda vyhnula střetu s jugoslávskou vládou, nedovolila Pavelićovi, aby zůstal v zemi. První kontakt s fašistickou vládou Benita Mussoliniho Pavelić navázal už v roce 1927, a tak když se v Itálii znovu objevil v roce 1929, italské straně již nebyl neznámý a získal

⁶ Josip Frank (1844–1911), chorvatský politik a advokát.

⁷ Po první světové válce byl 1. prosince 1918 založen společný jugoslávský stát Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (Království SHS).

⁸ Ante Starčević (1823–1896), chorvatský politik a publicista.

⁹ Ante Pavelić (1889–1959), zakladatel ustašovského hnutí a vůdce Nezávislého státu Chorvatsko.

MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 29–30.

¹⁰ Stjepan Radić (1871–1928), chorvatský a jugoslávský politik a publicista.

¹¹ MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 30.

¹² V roce 1928 došlo v jugoslávském parlamentu k atentátu, kdy byl černohorským radikalistou Punišou Račićem zastřelen předseda Chorvatské selské strany Stjepan Radić.

¹³ MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 32.

si její podporu. Pro Mussoliniho byla Pavelićova myšlenka rozpadu Jugoslávie zajímavá, protože měl stále zájmy na Balkáně, což ho vedlo k podpoře chorvatské emigrace, zejména pak k poskytnutí plné materiální pomoci. V Itálii Pavelić následně začal organizovat emigranty – nejdříve ty ekonomické z jednotlivých evropských zemí (zejména Belgie) a také z Jižní Ameriky, později se přidali také političtí emigranti.¹⁴ Hlavními spolupracovníky Paveliće v organizování chorvatské emigrace byli Gustav Perčec, dr. Branimir Jelić, Ivan Perčević a později také dr. Mladen Lorković a dr. Mile Budak.¹⁵

Datum založení ustašovského hnutí není jisté. Podle některých Pavelić zakládá emigrantskou organizaci Ustaša – Hrvatski Oslobodilački Pokret (Ustaša – chorvatské osvobozenécké hnutí) už v roce 1930, ale opravdové důkazy pochází z roku 1932, kdy byl název hnutí pozměněn na Ustaša – Hrvatska Revolucionarna Organizacija (Ustaša – chorvatská revoluční organizace).¹⁶

Po atentátu na krále Alexandra v Marseille 9. října 1934, na kterém se Pavelić a jeho ustašovští souputníci zásadně podíleli společně s VMRO,¹⁷ byl na Itálii kladen ze strany velmocí tlak, aby nepodporovala ustašovské hnutí. Přestože Pavelić strávil nějaký čas v italském vězení, později byl propuštěn na svobodu. Na jaře roku 1937 pak vláda Milana Stojadinoviće¹⁸ uzavřela s Itálií dohodu o vzájemných politických a obchodních vztazích, na základě které měla Itálie zabránit aktivitám ustašovců. Zároveň dohoda obsahovala klauzuli o právu chorvatských emigrantů-ustašovců na návrat do vlasti.

2.2.2 Události předcházející vypuknutí války

V roce 1929 král Alexandr vyhlásil diktaturu a změnil název z dosavadního Království Srbů, Chorvatů a Slovinců na Království Jugoslávie. Tento stát se pak během své existence potýkal s hospodářskou krizí a nacionálními rozpory mezi jednotlivými národy (pro Chorvaty a Slovince byla nepřijatelná srbská hegemonie). Vnitropolitická situace Království Jugoslávie se značně zkomplikovala před rozhořením druhé světové války.

¹⁴ Tamtéž, s. 34.

¹⁵ Mile Budak (1899–1945), chorvatský politik a spisovatel. Tamtéž, s. 36.

¹⁶ Tamtéž, s. 39.

¹⁷ VMRO – Vnitřní makedonská revoluční organizace.

¹⁸ Milan Stojadinović (1888–1961), srbský politik a jugoslávský předseda vlády v letech 1935–1939.

Po parlamentních volbách v prosinci 1938, kdy Chorvatská selská strana (HSS) v čele se svým předsedou Vladem Mačkem¹⁹ dosáhla svého největšího volebního úspěchu,²⁰ bylo regentu Pavlovi²¹ jasné, jak nutné je řešit „chorvatskou otázku.“ To by ostatně bylo zásadním předpokladem uklidnění situace v zemi.

„Selská“ ideologie začínala ve společnosti hrát čím dál tím větší roli. V HSS existovala levice, která vyzdvihovala sociální témata a měla antiklerikální přístup, zároveň s ní však v HSS působila i pravice, přestože do roku 1941 se na veřejnosti neprojevovala. Kromě toho se HSS s blížící se válkou potýkala s nátlakem radikální pravice v Chorvatsku, která odmítala jakoukoliv dohodu s Bělehradem a chtěla oddělení Chorvatska od Jugoslávie. Úspěchy Německa, Itálie či Franca ve Španělsku nahrávaly pravicovým silám v Chorvatsku a hlavně přívržencům ustašovského hnutí. Situace v zemi, především ta ekonomická, byla čím dál tím komplikovanější. To vše ukazovala na nutnost dohody mezi HSS a vládou garniturou. Milan Stojadinović se jako předseda vlády však příliš nesnažil, aby k něčemu takovému došlo, současně chtěl stále více moci ve státě a začal se chovat po vzoru fašistických diktátorů, kteří pro něj jistý vzor skutečně představovali. Proto měl kníže Pavel mnoho důvodů ho odvolat a na jeho místo v únoru 1939 dosadit do té doby nepříliš známého a vlivného Dragišu Cvetkoviće.²²

Nová vláda ihned po začátku svého působení konstatovala, že jejím cílem je dohoda s Chorvaty založená na plné rovnoprávnosti, což byl zásadní obrat v srbské dosavadní politice. Poslanci HSS prohlásili v květnu 1939 Mačeka za legitimního představitele chorvatského národa a 26. srpna 1939 došlo k dohodě, která je známá jako dohoda Cvetković-Maček. Zásadní součástí dohody bylo založení tzv. Chorvatské Bánoviny²³ jako samostatné jednotky, přičemž nově stanové hranice měly vyřešit chorvatskou národní otázku. Jednalo se o dohodu mezi chorvatskou politickou elitou a Bělehradem a skutečností zůstává, přičemž se ignorovalo muslimské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny. V potaz se bral pouze zájem Chorvatů a Srbů

¹⁹ Vlado Maček (1879–1964), chorvatský politik a jugoslávský státník, od roku 1928 byl v čele HSS.

²⁰ HSS společně s dalšími dvěma stranami utvořila tzv. Blok národní demokracie. Do voleb blok šel s příslibem boje za demokratizaci systému a potřebu nové dohody mezi Srby, Chorvaty a Slovinci, která by uspokojila všechny národy.

GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 187.

²¹ Pavle Karađorđević (1893–1976), princ a regent v letech 1934–1941. Po atentátu na krále Alexandra v roce 1934 se stal podle královny závěti členem regentské vlády, která měla vládnout do zletilosti králova syna Petra II. Karađorđeviće.

²² Dragiša Cvetković (1893–1969), srbský politik, jugoslávský státník, ministerský předseda v letech 1939–1941. Cvetković si pro svou přílišnou loajalitu k regentovi Pavlovi vysloužil přezdívku „poslíček knížete.“

GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 188.

²³ Za bána Chorvatské Bánoviny byl zvolen Ivan Šubašić (1892–1955), předseda exilové vlády 1944–1945, který „šel na ruku“ jak HSS, tak Bělehradu. Šubašić byl právník, od roku 1935 poslanec HSS ve Skupštině a jeden z blízkých spolupracovníků Mačeka. Mapa Chorvatské Bánoviny viz příloha č. 2.

v jednotlivých územně-správních celcích, což zásadně ztížilo spolupráci mezi HSS a muslimskými politiky v boji proti srbskému centralismu.

Po založení Bánoviny byla sestavena nová společná jugoslávská vláda, ve které se předsedou stal Maček. Dohoda zahrnovala obnovení zákonodárné moci parlamentu a bána vnímala jako vykonavatele moci. Bán byl zodpovědný králi i parlamentu a jmenoval ho i odvolával král.²⁴

Založením Bánoviny se rozpadl centralistický koncept, na kterém spočívala meziválečná Jugoslávie. Začaly se objevovat názory, že by měla vzniknout i samostatná slovinská území nebo autonomní Bosna a Hercegovina. Existoval už také jasně definovaný návrh na organizování Srbské Země, která by zahrnovala šest bánovin od Vrbaské bánoviny na severozápadu do Vardarské bánoviny na jihovýchodě.²⁵

Na záchranu situace už bylo pozdě (i když v mnoha aspektech se jednalo o realistické a dobré řešení). I uvnitř HSS bylo mnoho odpůrců dohody a také bylo hodně těch, kteří zastávali názor, že Maček získal málo. Ještě více odpůrců bylo v pravici, ti se ostatně později připojili k ustašovskému hnutí. Maček byl vnímán jako zrádce. Na druhé straně, srbští nacionalisté a konzervativci vnímali dohodu jako kapitulaci před Chorvaty. Přestože se v té době zdálo, že dohoda zachrání Jugoslávii, projevil se pravý opak, protože nevědomky ukázal na hranice centralistického jugoslavizmu a otevřel cestu k alternativním řešením.²⁶

Při orientaci na Německo a Itálii a snaze o co nejvíc neutrální zahraniční politiku Jugoslávie, jako by kníže Pavel a Stojadinović zapomínali na to, že tyto dvě země budou podporovat jugoslávskou integritu jen do té doby, dokud budou tímto způsobem blokovat šíření francouzského a britského vlivu v regionu. V lednu 1938 se Stojadinović sešel s Hitlerem a slíbil mu, že Jugoslávie nikdy nevstoupí do žádné koalice či paktu proti Německu. Hitler naopak tvrdil, že na Balkáně nechce nic jiného než otevřené dveře k jejímu hospodářství. Především kvůli záchraně Jugoslávie za každou cenu byl kníže Pavel přístupný pravici a nacistům.²⁷

Politika neutrálnosti po začátku války v září 1939 však nešla udržet věčně, všechny strany činily na Jugoslávii vysoký nátlak. V různých kruzích Jugoslávie rostla nespokojenost s politikou. Ze strany unitaristicko-centralistických sil nebyla odpuštěna dohoda a vytvoření Bánoviny. Rovněž špatné ekonomické podmínky (jako byly vysoké nároky na výsledky,

²⁴ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 189–190.

²⁵ Tamtéž, s. 191.

²⁶ Tamtéž, s. 191.

²⁷ Tamtéž, s. 192.

vybírání daní od chudých venkovanů, u kterých tímto vzrostla nenávist k režimu) přispívaly ke všeobecné nespokojenosti. Zmíněnou nenávist vůči režimu pak během války využili ustašovci, partyzáni i četníci. Dezorientace, apatie, ztráta víry v dosavadní koncepty společenské a politické organizace – to jsou základní charakteristiky atmosféry před druhou světovou válkou v chorvatské společnosti.²⁸

2.2.3 Zánik královské Jugoslávie

Po Anšlusu Rakouska v roce 1938 se Německo stalo bezprostředním sousedem Jugoslávie. Od roku 1941 Německo ovládalo větší část Evropy a na jeho straně bojovaly Maďarsko, Rumunsko i Bulharsko. Itálie okupovala Albánii a začala válku s Řeckem, a tak se Jugoslávie ocitla v plném obležení Osy. Velká Británie zůstala jediným Hitlerovým protivníkem, protože Francie kapitulovala a Sovětský svaz byl v té době německým spojencem.

Jugoslávie stála Hitlerovi v cestě do Řecka a dalších středozezemních zemí. Britové právě z tohoto důvodu doufali, že by Jugoslávie i nadále mohla působit Hitlerovi problémy. Hitler v případě Jugoslávie vyčkával dlouho a Britové věřili, že Jugoslávie bude na jejich straně. Kníže Pavel byl Británii nakloněný, ale uvědomoval si, že Velká Británie nemá prostředky, aby Jugoslávii pomohla či zachránila. Nakonec 25. března 1941 došlo k podpisu o přistoupení Království Jugoslávie k Paktu tří, na což následovaly spontánní i organizované demonstrace menších rozměrů a puč (následník Petar II. byl zplnoletněn a byla zformována koaliční vláda), Maček i HSS zůstaly formálně ve vládě. Puč však Hitler vnímal jako zradu a bez vyhlášení války se rozhodl 6. dubna 1941 Jugoslávii napadnout. Jugoslávská vojska neměla vojenskou sílu se bránit a bez odporu kapitulovala. Německá armáda se 10. dubna dostala do Záhřebu a čtyři dny na to král Petr s členy vlády uprchl do zahraničí.²⁹ Kapitulací 17. dubna jugoslávská armáda přestala existovat a zanikla královská Jugoslávie.

Když 10. dubna 1941 došlo k vyhlášení Nezávislého státu Chorvatsko³⁰ Slavkem Kvaterníkem, Maček (zůstal v zemi s vírou, že HSS si udrží vliv a tvář i během války a nechtěl se kompromitovat spoluprací s Němci a Itálií)³¹ vyzval všechny přívržence HSS,³²

²⁸ Tamtéž, s. 196.

²⁹ Tamtéž, s. 207–208.

³⁰ Nezavisna država Hrvatska, dále jen NDH.

³¹ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 211.

³² Značný počet členů HSS v dubnu 1941 pomáhal sestavit ustašovskou vládu, ale přesto lze konstatovat, že nikoliv její většina. U té většiny (stejně jako u většiny chorvatského národa) brzy přišlo zděšení nad chováním a postupy ustašovců (koncentrační tábory, hony na Srby, Romy, Židy). Jak Maček, tak ostatní členové HSS nechtěli po 10. dubnu mít s vládou už nic společného. Vláda je v důsledku jejich postoje začala vnímat jako protivníky. Ti, kteří nechtěli spolupracovat s vládou NDH byli fyzicky zlikvidováni, někteří internováni.

aby spolupracovali s novou národní vládou. V té době se Mačekovi založení NDH nezdálo být špatným řešením. Věřil, že byl založen „svobodný a nezávislý chorvatský stát na celistvém historickém a etnografickém území Chorvatska“ a také doufal, že se tím zbavil zodpovědnosti a dilemat, které ho trápily. Později ale ve svých memoárech svého rozhodnutí litoval.³³

2.2.4 Nezávislý stát Chorvatsko

Ante Pavelić zformoval první vládu NDH³⁴ 16. dubna 1941. Sebe jmenoval do funkce premiéra a ministra zahraničních věcí, byl tak zvaný *Poglavnik* (Vůdce) NDH. Mezi další významné členy první Pavelićovy vlády patřili ministr obrany Slavko Kvaternik³⁵ a Mile Budak, který se stal ministrem vzdělání a „náboženství.“ Velkou moc měl jako velitel policejních služeb rovněž Eugen Dido Kvaternik,³⁶ který byl jakýmsi opakem Budaka – nebyl vidět, ale organizoval genocidní zločiny. Měl velký vliv na samotného Paveliće.³⁷

Administrativně byla NDH rozdělena do 22 velkých žup, které se ještě dále dělily. Jako názvy velikých žup Pavelić zvolil historické názvy ze středověkého Chorvatska a Bosny, aby tímto způsobem potvrdil kontinuitu NDH na historický chorvatský stát. V čele velkých žup stáli velcí župani, které jmenoval sám *Poglavnik* a kteří se mu zodpovídali. Ustašovci jinak neměli žádnou promyšlenou koncepci. Bez podpory Němců a Italů by Pavelić nemohl získat a udržet si moc, během měsíců a let se ukázalo, že ustašovská vláda je vratká.³⁸

NDH byl stát jednoho vůdce a Pavelić byl od samého začátku „představitel státní suverenity.“ Byl charismatický, což lidé vítali, protože byl silným protikladem nerozhodného Mačeka a už před válkou se okolo něj začal vytvářet kult osobnosti.³⁹ Za NDH docházelo mimo jiné k politickým zásahům do společného jazyka, který Srbové nazývali srbochorvatským a Chorvaté chorvatským neboli srbským, k „čištění“ chorvatského jazyka od srbského vlivu,

Většina členů HSS se ještě do konce roku 1941 distancovala od ustašovského hnutí a už od roku 1942 (hlavně pak v letech 1943 a 1944) se pak značný počet členů přidal k partyzánům. Největší část vedení pak praktikovala vyčkávací metodu a tajně dávala najevo sympatie se západními zeměmi (hlavně s VB a USA) a udržovala s nimi různými způsoby kontakt kvůli situaci po válce. Tamtéž, s. 228–230.

³³ Tamtéž, s. 211.

³⁴ Nová ustašovská vláda se chtěla prezentovat jako vláda pro všechny. Dobře si uvědomovala, že v Chorvatsku žije převážně agrární společnost, a tak se prezentovala jako strana, která chce bojovat za zájmy venkovských obyvatel. Tamtéž, s. 228.

³⁵ Slavko Kvaternik (1878–1947), ustašovský generál, ministr obrany v letech 1941–1942.

³⁶ Eugen Dido Kvaternik (1910–1961), ustašovský pohlavár, syn Slavka Kvaternika.

³⁷ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 213.

³⁸ Tamtéž, s. 214.

³⁹ Na dveřích domů se například objevovaly graffiti „ŽAP“, což je zkratka pro: „Živio Ante Pavelić“ / „Ať žije Ante Pavelić“. Tamtéž, s. 221.

vymyšlení nových slov⁴⁰ a konec konců k úplnému zákazu používání srbských slov. Rovněž byly zakázány všechny noviny, tiskárny byly zestátněny a do nich nasazeni ustašovští pověřenci s neomezenými pravomocemi. Ustašovský režim rovněž oplýval velmi dobře organizovanou striktní cenzurou. Propagovaly se tradiční symboly a zdůrazňovalo se písmeno „U“ jako symbol ustašovského hnutí, ale i to se brzy kompromitovalo aktivním prováděním teroru a zločinů.⁴¹

Silné jádro ustašovského hnutí činilo okolo dvou stovek ustašovců-emigrantů, kteří za doprovodu italského vojska přišli s Pavelicem z Itálie přes Rijeku do Chorvatska. K nim je ještě potřeba připočítat okolo tří stovek ustašovských emigrantů, kteří ještě dodatečně přišli z Itálie, Maďarska a dalších zemí. Oni byli jádro nové moci, především v policii, koncentračních táborech, ustašovských bojových jednotkách. Nastolení moci šlo pomalu a v krajích se srbskou většinou (v Bosanské krajině, východní Hercegovině atd.) ustašovci dlouho nemohli získat převahu. Desítky těžko přístupných horských vesnic zůstaly úplně mimo jejich kontrolu.

Na Pavelíce zároveň čekalo okolo dvou tisíc ilegálně organizovaných „zapřísáhlých“ ustašovců v zemi, ale počet emigrantů a ustašovských přívrženců byl mnohem menší, než kolik jich bylo potřeba. Ani masový přírůstek nových členů (v květnu 1941 činí přes sto tisíc členů, kteří složili přísahu) by Pavelicovi nezajistil potřebnou sílu, kterou mu pomohla zajistit podpora okupačních sil. Ustašovské řady rozšířily vyšší počty lidí z nižších, nevzdělaných vrstev z některých chudých částí Chorvatska a Bosny a Hercegoviny, kde se v době Království Jugoslávie rozšířily silné nacionální a duchovní antagonizmy. Mnozí z nich byli spokojeni s tím, že pod NDH spadá i Bosna a Hercegovina. Existovala také řada sympatizantů a státních úředníků, kteří se k hnutí přidali. Jejich motivací však byl čistý oportunismus.⁴²

2.2.5 Katolická církev a její role v NDH

Katolická církev sehrála za války v Chorvatsku podstatnou roli. Je na místě připomenut, že katolická církev není církví národní (jako pravoslavná, či protestantské církve), je součástí katolické církve působící jednotně po celém světě. Všeobecnou politiku, kterou propaguje papež v Římě, nutně propagují i arcibiskupové, biskupové a další katoličtí duchovní po celém

⁴⁰ Jako příklad vymyšlených slov Goldstein uvádí „*munjovoz*“ (tramvaj), „*samovoz*“ (automobil), „*krugoval*“ (radio) atd. Tamtéž, s. 222.

⁴¹ Tamtéž, s. 223.

⁴² Tamtéž, s. 226.

světě. Papež Pius XI. (v úřadu 1922–1939) nastínil hlavní smýšlení mezinárodní vatikánské politiky pro válečné období jednoznačně: nacismus a fašistický totalismus jsou sice rizikem, ale komunismus byl prohlášen za úhlavního nepřítele víry i církve. Ve jménu katolické církve tedy chorvatský arcibiskup Alojzij Stepinac⁴³ už 12. dubna 1941 veřejně vyjadřuje podporu NDH.⁴⁴

Církev tradičně vnímala chorvatské národní zájmy vždy jako silně propojené s katolickou vírou. Z tohoto důvodu církev vítala vznik NDH, kromě toho NDH se charakterizovala jako katolický stát a kříž byl jedním z „ustašovských symbolů.“⁴⁵

Někteří duchovní byli členy ustašovského hnutí již před rokem 1941, někteří se k němu přidali později.⁴⁶ Sám arcibiskup Stepinac nejdříve osobními rozhovory, dopisy adresovanými ustašovskému vedení a později veřejnými vystoupeními protestoval proti ustašovské politice násilí a rasové nesnášenlivosti.⁴⁷

Katolická církev byla proti masovému pokatoličťování pravoslavných Srbů, což veřejně několikrát demonstrovala v roce 1941. Arcibiskup Stepinac často osobní intervencí zachránil jednotlivce nebo i skupiny pronásledovaných. Mimo jiné od holokaustu zachránil mnoho Židů, kteří vstoupili do smíšených manželství atd. Zároveň Stepinac důsledně zastával svůj radikální

⁴³ Alojzij Stepinac (1898–1960), záhřebský arcibiskup v letech 1937 až 1960. V roce 1952 mu byl papežem Piusem XII. udělen titul kardinála. Po válce byl v roce 1946 odsouzen za „činnost proti národu a státu“ k šestnácti letům vězení.

⁴⁴ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 230–231.

⁴⁵ Tamtéž, s. 231.

⁴⁶ Řeč je například o františkánovi Justinovi Medićovi z města Široki Brijeg na jihozápadě Bosny a Hercegoviny. Ten se od poloviny července 1941 zabýval vystěhováváním Srbů. Záhřebský františkán Dionizije Juričev měl za „úkol překřtívání pravoslavných.“ Oba dostali práci na základě osobního výběru *Poglavnika* Paveliće (Juričev byl do té doby Pavelićův kaplan). Miroslav Filipović-Majstorović (1915–1945) byl duchovním od roku 1939 a roku 1940 byl postaven do funkce kaplana v Petričevci u Banja Luky. Po založení NDH se seznamuje s Viktorem Gutićem a přidává se k ustašovskému hnutí. Na začátku roku 1942 se staral o „duše“ *Poglavnikovy* bojové jednotky (Poglavnikova tjelesna bojna), když masově zabíjela v srbských vesnicích v okolí Banja Luky, pak se stává komandantem v táboru Jasenovac. Podle různých zdrojů (a potvrdil to i přiznáním ve vězení v roce 1945) Filipović přímo rozhodoval o masových zločinech (vysloužil si přezdívku „Fra Sotona“). Kvůli svému chování se dostal do konfliktu s čelními představiteli františkánů brzy po založení NDH, následně je suspendován a v červenci 1942 vyloučen z františkánského řádu. V květnu 1945 utíká do Rakouska, a vzdá se britskému vojsku. To ho předává jugoslávské armádě, která ho odsuzuje k smrti. Tamtéž, s. 231–232.

⁴⁷ Stepinac 14. května 1941 napsal Pavelićovi dopis, ve kterém píše: „*Ovaj čas primio sam vijest, da su ustaše u Glini postrijeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam, da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim, da poduzmete najhitnije mjere, na ciljelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ.*“ / „Obdržel jsem zprávu, že ustašovci v Glině postríleli bez soudu a výstrahy 260 Srbů. Já vím, že Srbové v naší domovině během dvaceti let vlády spáchali mnoho těžkých zločinů. Přesto považuji za svou biskupskou povinnost zdůraznit, že takové chování není katolickou morálkou dovoleno. Prosím Vás tedy o co nejrychlejší zavedení opatření na celém území Nezávislého státu Chorvatsko, aby nedošlo k zabíjení žádného Srba bez prokázání viny, kvůli které by si zasloužil smrt. V opačném případě nemůžeme počítat s požehnáním z nebe, bez kterého zahyneme. Doufám, že mi nebudete mít za zlé tato upřímná slova.“ Tamtéž, s. 232.

antikomunismus a chorvatskou národní orientaci. Kritizuje ustašovský režim, ale nedistancuje se od NDH jako státu. Partyzány vnímá jako „antikristy“ a úhlavní nepřátele.⁴⁸

Na druhou stranu byl Stepinac rovněž neodpustitelně tolerantní vůči zločinům NDH. Například v dopise Pavelićovi z 21. července 1941 (po deportaci více jak dvou tisíc Židů do táborů smrti) protestuje proti „nelidskému a krutému chování vůči lidem „neárijské“ rasy“, ale už samotným použitím slova „neárijec“ vlastně přijímá ustašovskou a rasistickou terminologii. Kardinál Stepinac se kriticky nevyjadřuje k samotným deportacím, ale pouze ke skutečnosti, že by bylo potřeba zmírnit zacházení s „domácím nepřitelem“ při jejich vykonávání. Stepinac Pavelićovi předkládá návrhy, které by kruté zacházení zmírnily (například aby internovaní měli dostatek jídla, aby si mohli před cestou sbalit nejnnutnější věci atd.).⁴⁹

2.2.6 Italské působení v NDH

Velký šok a rozčarování pro chorvatské národní cítění přišly spolu s podepsáním dekretu (tzv. *Rimski ugovori*) 18. května 1941 mezi NDH a Itálií, kterým Pavelić „zaplatil“ fašistické Itálii několikaletou ochranu. Několik dní před napadení Jugoslávie Osou Mussolini Pavelićovi řekl, že udělá všechno pro to, aby Pavelić získal vládu v Chorvatsku, ale že na oplátku od něj požaduje část Dalmácie. Pavelić nabídku nemohl odmítnout, nicméně se do konečného podpisu snažil italské požadavky zmírnit. Italové se však chovali tak, jako by už bylo rozhodnuto. Po podepsání této dohody pod Itálii spadalo celé jadranské pobřeží, což zahrnovalo i všechny ostrovy (kromě ostrovů Pag, Brač a Hvar). Dále pak města Split, Šibenik, Trogir a Sušak. Itálie anektovala i značnou část Kotoru.⁵⁰ NDH z větších měst zůstal Senj, Omiš a Makarska, největším přímořským městem NDH pak byl Dubrovník, který byl ale svou polohou na úplném jihu dopravně a strategicky izolován.⁵¹

Italská okupace, která mimo jiné spočívala v poitalšřování celých chorvatských oblastí, byla pro Chorvaty zklamáním. Dokonce i ustašovská elita se určitým způsobem cítila být Italy ohrožena a hledala ochranu od Němců. Ti se do situace nechtěli vměšovat.⁵² NDH byl „německo-italský protektorátem,“ který obě země využívaly ve svůj prospěch.⁵³

⁴⁸ Tamtéž, s. 232.

⁴⁹ Tamtéž, s. 233.

⁵⁰ Mapy NDH s vyznačenými italskými a německými oblastmi viz příloha č. 3 a č. 4.

⁵¹ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 237.

⁵² Tamtéž, s. 238.

⁵³ Italové i Němci využívali přírodního bohatství na území NDH (lesy ve Slavonii, bohatá naleziště bauxitu na řece Ramě a Neretvě v okolí Mostaru, ve střední Dalmácii u města Drniš či v Lice v okolí měst Gračac a Gospić). Tamtéž, s. 244.

V případě spolupráce se italské úřady opíraly spíše o srbské obyvatelstvo, protože ho vnímaly jako přirozeného spojence proti ustašovcům, a především proti komunistickým partyzánům.⁵⁴

2.2.7 Propaganda NDH proti všem nepřátelům a následný odpor

Nenávistná propaganda NDH se kromě novin šířila i prostřednictvím četných veřejných vystoupeních. Hlavním záměrem bylo ukázat na „nepřátele chorvatského národa,“ což byli především Srbové, Židé a komunisti. Tyto nenávistné proslovy pronášeli zejména Mile Budak, Mladen Lorković či Mirko Puk.⁵⁵

Na území NDH začal teror spočívající v zabíjení, deportacích do táborů,⁵⁶ vyhánění a hromadné přesuny Srbů do Srbska.⁵⁷ V červnu a červenci 1941 docházelo ke stále častějším vraždám jednotlivců i hromadným vraždám v srbských vesnicích na území Liky (tam bylo během července zabito kolem 889 osob, většinou mužů), Kordunu, Banoviny a Dalmatské Zagory.⁵⁸ Od léta roku 1942 byly také stále častější ustašovské represe proti jedincům nebo i celým rodinám v chorvatských vesnicích. Útoky byly mířeny proti těm, kteří spolupracovali s partyzány a proti rodinám těch, kteří k partyzánům odešli. K tomuto násilí se ještě radikálněji připojovali Němci.⁵⁹

Bylo jasné, že vraždění a přesuny obyvatel musely dříve či později vyvolat odpor. Vzpoura začala od 27. července 1941 v Lince a také v západní Bosně.⁶⁰ V Lince působili dobře

⁵⁴ ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1997, s. 449.

⁵⁵ Budak se pravděpodobně sám nezúčastňoval zločinů, ke kterým vybízel, ale stal se de facto symbolem těchto proslovů. Mirko Puk (1884–1945) například v Križevcích během příprav na vystěhování Srbů mimo jiné řekl: „*Osim tih neprijatelj Židova i komunista u našoj domovini ima još jedan neprijatelj, a to su Srbi (...) Srbi su došli u naše krajeve s turskim četama kao pljačkaši, kao talog i smeće Balkana (...) Oni koji su došli u našu domovinu prijete 200-300 godina neka se vrate odakle su došli.*“ / „*Kromě Židů a komunistů máme v naší domovině ještě jednoho nepřítele, a to jsou Srbové. (...) Srbové do našich krajů přišli s turskými četami jako loupežníci, jako spodina a odpad Balkánu. (...) Ti, kteří k nám přišli před 200-300 lety, ať se vrátí tam, odkud přišli.*“ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 254.

⁵⁶ Pavelićův režim vytvořil na území NDH síť koncentračních táborů, přičemž nejznámějším z nich byl největší tábor Jasenovac. Byl založen na konci srpna 1941 a fungoval až do posledních dubnových dnů roku 1945. Hlavním cílem tábora byla likvidace všech nepřátel režimu, a to zejména Romů, Židů a Srbů.

⁵⁷ Organizaci zabíjení Pavelić svěřil speciální službě uvnitř Ředitelství veřejného pořádku a bezpečnosti (Ravnateljstvo za javni red i sigurnost – RAVSIGUR) a Ustašovské obraně (Ustaška obrana), která byla třetím oddílem Ustašovského dozorcího úřadu (Ustaška nadzorna služba – UNS). První masové zločiny provedly jednotky pod vedením Vjekoslava Maksa Luburiće a na vše dohlížel „ustašovský Himmler“ Eugen Dido Kvaternik. Tamtéž, s. 263.

⁵⁸ Po první vlně takových vražd (v první polovině června) jich do začátku července ubylo. Ale v prvních dnech června, podle svědectví františkánského kronikáře z Kninu, docházelo k chytání, mučení a popravám Srbů. Tamtéž, s. 265.

⁵⁹ Tamtéž, s. 268.

⁶⁰ Jádrem partyzánského hnutí v Chorvatsku byla od začátku do konce války Lika. Úspěch povstání spočíval v symbióze ohroženého srbského venkovského obyvatelstva s komunistickými revolucionáři. Tamtéž, s. 271.

organizovaní komunisti a podle rozhodnutí vedení vyšli mezi lidi, které nebylo těžké přimět k odporu.⁶¹

Všeobecná diskriminace Srbů v NDH a první masové ustašovské zločiny v srbských vesnicích už v květnu a červnu 1941 vnesly neklid mezi srbské obyvatelstvo. V červnu a červenci srbští vesničané ve středním Chorvatsku a Dalmatské Zagoře (a především v Hercegovině a částech Bosny) už nezůstávali ve svých domovech nebo v jejich blízkosti, aby nenarazili na ustašovské a ozbrojené hlídky. Scházeli se v okolních lesích a kopcích a postupně se schylovalo k ozbrojenému odporu. Podobná situace byla i v oblasti Kotaru a na pobřeží, které anektovali a okupovali Italové. Národ byl revoltován násilnou italianizací a dalšími hrubými praktikami cizí, fašistické moci.⁶²

Po rozpadu Jugoslávie v dubnu 1941 byla Komunistická strana Jugoslávie⁶³ jedinou politickou silou s organizovanou sítí ve všech částech země a Komunistická strana Chorvatska⁶⁴ byla její relativně nejpočetnější a nejlépe organizovanou částí. KPJ patřila do Komunistické internacionály (Kominterny) a svědomitě se řídila vedením Moskvy.⁶⁵ Josip Broz Tito,⁶⁶ vrchní velitel sil národního osvobození, se po prvních ztrátách na životech rozhodl pro gerilovou – partyzánskou válku. Chorvatské komunistické vedení umístilo své nejschopnější organizátory do vesnic v kopcovitých krajích, aby vedli všeobecnou vzpouru a gerilovou válku. První partyzánské oddíly byly složeny především ze srbských vesničanů, kteří utekli před ustašovci. Důležitou roli také sehráli někteří bývalí členové královského jugoslávského vojska.⁶⁷ Titovi partyzáni prosazovali jugoslávský program „rovnoprávných národů“, jejich heslem bylo „bratrství a jednota“, což nutně znamenalo, že bojovali proti královi a monarchistické Jugoslávii.⁶⁸

Velkosrbské síly začaly se svou vojenskou organizací v květnu 1941, kdy se v oblasti Ravna Gora na západě Srbska sešla skupina jugoslávských oficírů pod vedením plukovníka Dragoljuba Mihailovića.⁶⁹ Mihailović prohlásil, že se nechtějí vzdát a složit zbraně (jako to udělala většina jugoslávských sil) a vyhlásil se za legitimního následníka poražené armády. Jugoslávská vláda v Londýně v létě 1941 přijala jeho vojenskou organizaci (četnické hnutí)

⁶¹ Tamtéž, s. 266.

⁶² Tamtéž, s. 280.

⁶³ Komunistička partija Jugoslavije, v textu dále jen KPJ.

⁶⁴ Komunistička partija Hrvatske, v textu dále jen KPH.

⁶⁵ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 278.

⁶⁶ Josip Broz Tito (1892–1980), jugoslávský politik, vůdce jugoslávského protinacistického odboje (Národní osvobozené armády) za druhé světové války, poválečný prezident socialistické Jugoslávie až do své smrti v roce 1980.

⁶⁷ Tamtéž, s. 280.

⁶⁸ Tamtéž, s. 290–291.

⁶⁹ Dragoljub Michailović (1893–1946), přezdívaný „Draža“, jugoslávský (srbský) politik a generál.

jako svoje legální křídlo a Mihailović se stal generálem, který bojoval za kontinuitu Jugoslávie v čele se Srbskem.⁷⁰

Četnické hnutí bylo na rozdíl od Titových partyzánů nejednotné, spojovala ho stejná ideologie a strategické vojenské cíle. Četnici⁷¹ usilovali o „velké“ a homogenní Srbsko, „očistu“ od jiných národů a národnostních menšin. Jejich cílem bylo rozšířit Srbsko na celé území Bosny a Hercegoviny a velkou část Chorvatska.⁷² Nejvíce četnických obětí bylo mezi muslimy ve východní a jihovýchodní Bosně (například okolo města Foča a Sandžaku). Obětí by bylo pravděpodobně ještě mnohem víc, kdyby velká část obyvatel z této oblasti neutekla do Sarajeva. K masovým četnickým zločinům na Chorvatech a Srbech, kteří s četniky nesympatizovali, docházelo na chorvatském území v oblastech Dalmatské Zagory, Kninské krajiny a v malé části Liky.⁷³

Bojová taktika partyzánů spočívala v neustálých ofenzivních bojích bez ohledu na vlastní oběti a civilní oběti nepřátelských represálií. Naproti tomu četnici volili taktiku vyčkávání a byli proti ofenzivním bojům, protože je považovali za příliš nebezpečné s ohledem na počet obětí.⁷⁴

Na jaře roku 1942 se mezi četniky a partyzány na území Chorvatska rozhořela otevřená válka. Četnici v italských oblastech (města Knin, Gračac, Medak, Gomirje a další) využívali italského zázemí a bojovali proti partyzánům pod přímým italským dohledem. Zároveň úplně přestali bojovat proti ustašovcům a Němcům, což nakonec po italské kapitulaci v roce 1943⁷⁵ vedlo k bezprostřední spolupráci Němců, četníků a ustašovců v boji proti partyzánům.⁷⁶

⁷⁰ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 288.

⁷¹ Historie četníků (rovněž ravnogorské hnutí podle centra četníků za druhé světové války – Ravna Gora) sahá do počátku 20. století. Tehdy šlo o příslušníky paravojenských jednotek, které bojovaly proti osmanským Turkům.

⁷² GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 289–290.

⁷³ Tamtéž, s. 290.

⁷⁴ Tamtéž, s. 289.

⁷⁵ Odchod italských okupantů a zlo s ním spojené tematizuje ve svém válečném dramatu *Pád Itálie (Pad Italije)* z roku 1981 Lordan Zafranović. Rovněž ve filmu *Okupace ve 26 obrazech (1978, Okupacija u 26 slika)* Zafranović zpracovává válečné dění v Jugoslávii, konkrétně v kulisách Dubrovníku. Oba filmy byly uvedené českém prostředí.

⁷⁶ GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 292.

3 Literární a kulturní kontext

3.1 Literární a společenská situace v chorvatském prostředí po druhé světové válce

V prvních letech po skončení druhé světové války byla svoboda, která je základním předpokladem pro vytváření umění, značně omezována. Nový politický systém, budovaný na základě socialistického sovětského vzoru, zasahoval do všech oblastí života. Zároveň docházelo k „vyrovnávání účtů“ (ať už fyzickou likvidací, odsouzením k nuceným pracím či zapsáním na „černou listinu“) s ideologickými nepřáteli, mezi něž se řadil i nemalý počet chorvatských spisovatelů.⁷⁷

Literatura, přesněji řečeno umění, se staly nástrojem ideologie a vznikaly na základě koncepce socialistického realismu, která od umělce striktně požadovala konkrétní popis společenského dění a vyzdvihování společenských rysů vyhovujících potřebám režimu.⁷⁸ Požadavky na to, jak by umělecké, respektive literární dílo mělo vypadat, aby ideologicky odpovídalo politické objednávce, byly jasné: žádná společenská kritika, subjektivní pohled či prostor pro jakékoliv osobní pocity. Naopak bylo žádoucí, aby literatura byla transparentní, nekomplikovaná, účelová. Zásadní roli v literárním dění sehráli prorežimní literární kritici, protože právě oni byli těmi, kteří určovali normy a kánony, jimiž se spisovatelé měli řídit.⁷⁹

Tvorba pod vlivem socialistického realismu se však, jak Nemec zdůrazňuje, v chorvatském prostředí příliš neujala, obzvláště ne pak v souvislosti s románem. Několik málo agitačních děl zapadlo v zapomnění, a tak lze konstatovat, že po druhé světové válce chorvatská literární produkce tematicky pokračovala v meziválečných tendencích.⁸⁰

Přestože se socialistický realismus neprojevoval příliš v samotné literární produkci, byl příčinou nepříjemné atmosféry, která bránila rozvoji umělecké kreativity. Spisovatelé měli tři možnosti, jak se k tehdejší situaci postavit. Zaprvé mohli přijmout socrealistickou praxi, čímž by se zpronevěřili umění. Zadruhé mohli zůstat umění věrni, ale riskovali by tím represe ze strany režimu, nebo se mohli stáhnout do ústraní a nebýt umělecky aktivní. Tuto

⁷⁷ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.* Zagreb 2003, s. 5.

⁷⁸ Tamtéž, s. 6.

⁷⁹ Tamtéž, s. 7.

⁸⁰ Tamtéž, s. 10.

možnost, podle počtu vydaných románů v letech 1945 až 1950, si zvolil značný počet autorů (mimo jiné i Miroslav Krleža).⁸¹

Zásadním rokem pro politickou a společenskou změnu byl rok 1948, kdy došlo k roztržce se sovětským blokem, následovalo postupné slábnutí a konec násilné ideologizace celé společnosti, odklon od doktríny socialistického realismu a respektive začátek destalinizace.⁸² V roce 1952⁸³ začíná vycházet časopis *Krugovi*,⁸⁴ jenž byl odrazem nejen společenských změn, ale též neomodernismu a velmi brzy se stal jedním z nejdůležitějších tlumočnicků uměleckého programu tehdejší chorvatské literatury.⁸⁵

Ani „*krugovašium*“⁸⁶ se nevyhýbala arogance socialistické byrokracie a občasné recidivy socialistického realismu mezi literárními kritiky byly důkazem toho, že úplné „vyléčení“ z ideologického dogmatismu ještě nějakou dobu potrvá. Přesto byl tlak na literaturu po roce 1952 znatelně slabší.⁸⁷

Rokem 1952 se postupně začíná měnit vztah literatury k aktuálnímu politickému dění, a to ve smyslu názorové otevřenosti mnohých spisovatelů. Ti projevovali své kritické postoje vůči ideologickému nátlaku či uniformnímu myšlení, umělecká svoboda se začala postupně šířit a důležitou složkou literárního života se stala výměna názorů.⁸⁸ Důležitou proměnou prošla také literární kritika, která v počátcích socialismu sloužila politice a ideologii. Po roce 1952 opět získává na důležitosti a přejímá úlohu obránce proti ideologickému vlivu.

Pro kultivaci literární kritiky byl zásadní již zmíněný časopis *Krugovi* (1952–1958), o čemž vypovídá mnohonásobně vyšší počet literárně kritických a polemických příspěvků než samotných tvůrčích prozaických či poetických textů v něm publikovaných. Nelze nezmínit jednou měsíčně vydávaný literární časopis *Republika*,⁸⁹ ve kterém se

⁸¹ Tamtéž, s. 21.

⁸² Tamtéž, s. 22.

⁸³ 5. až 7. října roku 1952 se uskutečnil Třetí kongres svazu spisovatelů Jugoslávie v Lublani, kde vystoupil Miroslav Krleža se svým zásadním příspěvkem, jenž vedl k osvobození literatury od ideologického zatížení a obsahoval programová ustanovení, která požadovala nové literární postupy moderního umění Západu či postupné upouštění od tabuizovaných témat. Dostupné 17. 6. 2017 z: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=373>

⁸⁴ Časopis, kolem kterého se soustředila první poválečná generace spisovatelů redigovali Josip Baraković, Vlatko Pavletić, Antun Šoljan, Josip Pupačić a Nikola Miličević. FRANGEŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana 1987, s. 358.

⁸⁵ *Krugovaši* prosazovali právo na odlišnost, toleranci a vlastní umělecký projev. NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 22.

⁸⁶ Za „*krugovaše*“ jsou považováni zejména Josip Baraković, Vlatko Pavletić, Josip Pupačić, Nikola Miličević, Antun Šoljan, Slobodan Novak, Ivan Kušan, Ivan Slamnig, Čedo Prica, Vlado Gotovac, Zvonimir Golob či Slavko Mihalić.

⁸⁷ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 23.

⁸⁸ Tamtéž, s. 25.

⁸⁹ Ústřední, národně orientovaný literární časopis. Tamtéž, s. 26.

v padesátých letech rovněž začínají objevovat liberálnější kritické myšlenky a publikovat také zajímavé překlady či esejistické texty. Přesto časopis volil cestu s co nejnižším rizikem a stále se držel „středního proudu.“

Ačkoliv jsou „*krugovaši*“ v chorvatské literární historii vnímáni jako homogenní a dobře organizovaná skupina, jejíž členové zastávali stejný nebo velmi podobný přístup k literatuře, ve skutečnosti se jednalo o spisovatele umělecky významně odlišné.⁹⁰ „*Krugovaše*“ spojovala fascinace Západem, touha po novém či tvůrčí rozmanitost a společně bojovali proti provinčnímu charakteru chorvatské literatury a ideologizaci.

Měsíčník *Krugovi* přestal vycházet v roce 1958, o rok později se na chorvatské literární scéně objevil jeho „pokračovatel“, časopis *Književnik*,⁹¹ jenž vycházel měsíčně pouze do roku 1961. Na jeho stránkách se dostalo prostoru jak soudobé literární kritice, tak obzvláště próze.

Dalším literárním periodikem byl časopisem *Razlog* (1961–1967), který nejdříve vycházel jednou za dva měsíce, ale od roku 1962 již jako měsíčník a neoddiskutovatelně se zasloužil o rozvoj chorvatské poezie, ale zároveň beze sporu napomohl i chorvatskému románu.⁹² V úloze nositele nových myšlenek a estetických programů pokračuje dvouměsíční časopis *Pitanja* (1969–1989), v šedesátých letech pak v intelektuálním prostředí sehrál významnou roli týdeník *Telegram* (1960–1973), který svými kritickými přílohami a komentáři značně přispěl k rozšíření estetických horizontů a demokratizace chorvatské duchovní i společenské scény.⁹³ V souvislosti s literárními časopisy nelze rovněž opomenout měsíčník *Forum*, založený roku 1962 Miroslavem Krležou či akademický časopis *Umjetnost riječi*, který vychází čtyřikrát ročně.⁹⁴

V oblasti literárních časopisů a kritiky lze tedy pozorovat vcelku čilé dění, které mělo, ať už přímo či nepřímo, značný vliv na chorvatskou románovou tvorbu v padesátých a šedesátých letech minulého století. Ta byla tematicky i stylisticky různorodá a začala dohánět své opoždění vůči západoevropským kulturním kruhům. V této souvislosti Nemec dodává, že právě od časů „*krugovašů*“ lze chorvatský román znovu chápat ve spojitosti s aktuálním děním ve světové literatuře.

⁹⁰ Nemec v této souvislosti porovnává prozaistická díla Slobodana Novaka, Antuna Šoljana, Ivana Kušana či Vojislava Kuzmanoviće a dodává, že rozdíly v jejich dílech jsou do „očí bijící.“ Tamtéž, s. 27.

⁹¹ Do redakce časopisu patřili Branko Belan, Joža Horvat, Ivan Katušić, Ivan Kušan, Vojislav Kuzmanović, Slobodan Novak, Čedo Prica, Ivan Slamnig, Antun Šoljan a další. Tamtéž, s. 28.

⁹² Mezi autory, kteří v časopise *Razlog* publikovali, patří Tonči Petrasov Marović, Milan Mirić Mate Raos, Jozo Laušić či Zvonimir Majdak. Tamtéž, s. 28.

⁹³ Tamtéž, s. 29.

⁹⁴ Časopis začal vycházet roku 1957 a v oblasti literární vědy byl důležitý zejména z hlediska svého zaměření na propagování nových přístupů v oblasti literární teorie. Tamtéž, s. 29.

V chorvatském románu v padesátých a šedesátých letech převládal realistický proud obohacený modernistickými metodami a postupy, které se formulovaly už v meziválečném období. Až na výjimky byl chorvatským hlavním proudem v této době právě sociálně kritický realismus. Kromě běžných témat chorvatského románu třicátých let získalo na vážnosti téma antifašistického boje. Právě válečný román prošel v chorvatském prostředí různými podobami zpracování od zjednodušování v sociálně realistickém duchu, vulgarizace a černobílé perspektivy až po komplexní reprodukci rozkladu lidských hodnot a tematizaci lidského osudu za válečných okolností.⁹⁵ Mezi hlavní představitele realistického směru se řadí například Vjekoslav Kaleb, Mirko Božić, Augustin Stipčević, Vojin Jelić a další.

Na chorvatské romanopisce měl vliv také existencialismus, nejvlivnější směr západního umění a filosofie. Navíc už v meziválečném období lze mluvit o románech, jejichž zpracování tematiky lidského osudu je blízké právě existencialismu.⁹⁶ S generací „*krugovašů*“ a novou duchovní atmosférou se během padesátých a šedesátých let objevuje také celá řada „románů osudu“ nebo „mezních lidských situací.“ Kromě realistické vypravěčské tradice tyto romány přinesly především jiný pohled a analytický přístup k mnoha novým tématům jako je tragické a fatální vnímání osudu, pochybnosti o vlastní identitě, strach z prázdnoty, pocity ztracenosti ve světě, prokletí existence, nespokojenost, metafyzická samota...⁹⁷ Tyto romány se většinou opírají o základní prvky moderního románu, to znamená především o psychoanalýzu, intelektualismus či esejistické pojetí díla, a naopak děj bývá značně redukován. Zásadními představiteli tohoto směru jsou vedle Petra Šegedina také Vladan Desnica, Slobodan Novak, Krsto Špoljar či Jozo Laušić.

Samostatnou skupinu v padesátých a šedesátých letech pak tvořila triviální literatura, jejíž podoby byly pestré – vznikaly fejetonické milostné romány, detektivky, science-fiction literatura, westerny či dobrodružné romány. Velké množství triviálních děl vyšlo pod pseudonymy, nejčastější se jednalo o pseudonymy evokující angloamerická jména (například Aleksandar Radović psal pod pseudonymem Lee Radow, Milan Osmak si říkal Willy Stenton a další).

Nemec konstatuje, že pokud se hovoří o kvalitě děl vznikajících v padesátých a šedesátých letech, lze vyzdvihnout především poválečná díla *Jaro Ivana Galeba* (1957, *Proljeća Ivana Galeba*) Vladana Desnici, *Kyklop* (1965, *Kiklop*, č. 2003) Ranka

⁹⁵ Tamtéž, s. 30.

⁹⁶ Tamtéž, s. 30.

⁹⁷ Tamtéž, s. 31.

Marinkoviće, *Myrha, zlato a kadilo* (1968, *Mirisi, zlato i tamjan*, č. 1999) Slobodana Novaka a *Zrádci* (1961, *Izdajice*, č. 2005) Antuna Šoljana. Ostatní literaturu řadí mezi běžnou knižní produkci své doby, která nikterak nevyniká a dnes má tedy většinou pouze literárněhistorický význam.

Zároveň dodává, že pro zmiňované období je charakteristická proměna v oblasti způsobu vydávání literárních děl. Stále více děl totiž začalo vycházet samostatně, nikoliv časopisecky na pokračování. Nemec danou proměnu vysvětluje kvalitnější nakladatelskou činností a početnějšími nakladatelskými domy, rozvíjejícím se knižním trhem a proměnami v oblasti čtenářských návyků.

3.2 Vybraní prozaici Zagory poválečného období

Vladan Desnica (1905–1967) charakterem své tvorby spadá do chorvatské i srbské literatury. Narodil se v Zadaru do vážené měšťanské rodiny, která měla značný vliv na společenský a politický život Srbů v Dalmácii.⁹⁸ Vystudoval práva v Záhřebu a Paříži, věnoval se hudbě, historii umění, ovládal několik světových jazyků. Po studiích pracoval nejdříve jako právník ve Splitu, ze kterého se za války společně s rodinou odstěhoval do rodinného sídla ve vesnici Islam Grčki, kde je také pochován. V roce 1944 se připojil k partyzánskému hnutí.⁹⁹ Po druhé světové válce se Desnica přestěhoval do Záhřebu, kde pracoval jako vedoucí právního oddělení Ministerstva financí, následně se až do své smrti věnoval na plný úvazek psaní.¹⁰⁰ Na Desnicovu počest se od roku 1989 (po válce od roku 2005) konají každoročně v září *Setkání s Desnicou* (*Desničini susreti*), tedy mezinárodní vědecká setkání.¹⁰¹

⁹⁸ Dostupné 2. 7. 2017 z: http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Knjizevnost-koja-poziva-na-dijalog-Veliki-interes-za-djelo-Vladana-Desnice-koje-plijeni-svojom-aktualnoscu?meta_refresh=true

⁹⁹ Chorvatský historik Nikica Barić se ve svém článku *Vladan Desnica, protiv „bezpožnog komunizma“* vydaném v Záhřebu roku 2016 pod záštitou Chorvatského historického institutu věnuje Desnicovu působení za druhé války. Navzdory tvrzením, že Desnica spolupracoval s Národněosvobozeneckým hnutím (Narodnooslobodilački pokret) a na konci války rovněž začal pracovat v Zemské antifašistické radě národního osvobození Chorvatska (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske) Barić tvrdí, že Desnica v té době spolupracoval s italskou vládou v anektované Dalmácii a po kapitulaci Itálie byl aktivní v četnickém hnutí. Kromě toho se Barić zmiňuje, že blízko k Italům i četníkům měl i Desnicův strýc, Boško Desnica. Dále zastává názor, že Boško i Vladan Desnica přešli na stranu Národněosvobozeneckého hnutí shodou okolností a díky taktice komunistů, kteří se v té době snažili získat na svou stranu tu část srbského obyvatelstva severní Dalmácie, která byla věrná monarchii a četníkům.

Dostupné 2. 7. 2017 z: <http://hrcak.srce.hr/171374>.

¹⁰⁰ Dostupné 2. 7. 2017 z: http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Knjizevnost-koja-poziva-na-dijalog-Veliki-interes-za-djelo-Vladana-Desnice-koje-plijeni-svojom-aktualnoscu?meta_refresh=true

¹⁰¹ Téma i místa konání Setkání se každý rok mění. O organizaci Setkání se stará Filozofická fakulta Univerzity v Záhřebu, Chorvatské sdružení spisovatelů, srbské kulturní sdružení Osvěta a Společnost pro obnovu a revitalizaci Věže Stojana Jankoviće (Kula Stojana Jankoviće). Právě do tohoto rodinného sídla ve vesnici Islam

Na začátku jeho literárního působení převládaly deskriptivní postupy a regionalismus, postupem času jeho realismus získával modernistické obrysy.¹⁰² Jako spisovatel dozrával pomalu – první práci publikoval v roce 1933, svou první knihu, román *Zimní dovolená (Zimsko ljetovanje)* vydal roku 1950. Román se dle Deretiće zásadně liší od ostatních románů z počátku padesátých let, a to absencí ideologie či revoluční patetiky. Jde o syrový, groteskní obraz života, který je vykreslen pomocí mozaikové kompozice díla a zralého autorského projevu.¹⁰³ Fabule románu je jednoduchá – na podzim roku 1943 se skupina obyvatel z bombami poničeného Zadaru uchýlí do úkrytu v zapadlé vesnici Smiljevce, aby zde v bezpečí přečkala válečné nebezpečí. Pobyť ve vesnici se však začne prodlužovat až do jara příštího roku, a tak se čekání mění na dlouhou „zimní dovolenou.“¹⁰⁴ Zásadní autorův záměr je zachytit kontrast mezi mentalitou a životním stylem obyvatel města a venkova.

Druhý Desnicův román *Jaro Ivana Galeba* lze dle Nemce vnímat jako jeden z nejdůležitějších kroků v procesu intelektualizace chorvatského románu a zároveň je považován za Desnicův žánrově i tematicky nejlepší text.¹⁰⁵ Román se zakládá na vyprávění umělce, houslisty Ivana Galeba, který po automobilové nehodě skončí na nemocničním lůžku. Galeb vzpomíná na svůj život a rekapituluje, zároveň však kromě této životopisné roviny lze v románu najít i jinou rovinu. Tu tvoří neobyčejné protagonistovy pohledy na existenční otázky, otázky moderního světa.¹⁰⁶

V Desnicových prózách hraje zásadní roli příroda, která slouží jako strategický pomocník k vykreslení psychických stavů jednotlivých postav.¹⁰⁷ Příroda je nezávislá na okolním dění a tím, jako by charakterizovala bezvýchodnost a beznaděj Desnicových hrdinů či přání, která ani oni sami neumí formulovat.¹⁰⁸ Provázanost přírody s psychikou člověka se objevuje v dílech většiny autorů pocházejících ze Zagory – Vojina Jeliće, Joza Laušice i Jovana Raduloviće nevyjímaje.

Mezi autory, kteří věnovali většinu své tvorby válečné tematice, se řadí rovněž jeden ze zásadních spisovatelů Zagory – Vjekoslav Kaleb (1905–1996). Povoláním učitel se za války

Grčki se Desnica roku 1942 přestěhoval. Dnes je Věž Stojana Jankoviće tradičním místem Setkání s Desnicou společně se zázemím některé z univerzit (například v Záhřebu, Zadaru či Splitu).

¹⁰² Dostupné 1. 7. 2017 z: http://rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_12.html#_Toc412464350

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 110.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 113, 118.

¹⁰⁶ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 90–91.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 91.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 91.

zapojil do Národněosvobozenického boje a tato zkušenost ho inspirovala k napsání uznávaných válečných próz.¹⁰⁹

Ve svém prvním románu *Ponížené ulice* (*Ponizene ulice*) z roku 1950 se soustředí na život v Záhřebu za druhé světové války. V podobném duchu pokračuje ještě v románu *Ponížené město* (1969, *Ponizeni grad*), který je vlastně redigovanou verzí prvního, nepříliš úspěšného románu.¹¹⁰ Většího ohlasu Kaleb dosáhl románem *Bílý kámen* (1954, *Bijeli kamen*), kde se opět navrácí k důvěrně známému prostředí venkova. Příběh románu se odehrává za italské okupace Dalmácie, v blízkosti Zadaru. Ve stejném roce následuje krátký román *Nádhera prachu* (*Divota prašine*, č. 1958), jenž sleduje osudy dvou partyzánských bojovníků, kteří se po jedné z bitek pokouší najít svou ztracenou brigádu. Nadčasový román sleduje osudy dvou mužů, kteří jsou vystaveni velké psychické i fyzické zátěži a boji vůle s fyzickými limity lidského těla. Román vyniká nad ostatní partyzánskou prózou své doby,¹¹¹ a to díky absenci teatrálnosti, černobílé perspektivy či politické tendenčnosti.¹¹²

Mezi zásadní díla, která souvisí se životem obyvatel Zagory, patří tituly, které vydal Kaleb už před válkou. Jde o sbírky povídek *Na kamení* (*Na kamenju*, č. 1974) a *Mimo věc* (*Izvan stvari*). Obě sbírky vyšly v roce 1942 a tematicky na sebe navazují. Ve svých povídkách, díky kterým byl označen za pokračovatele Dinka Šimunoviće,¹¹³ nepopisuje velké události. Naopak melancholickým pohledem sleduje běžná dění v životě člověka a využívá k tomu jednoduché a strohé vyjadřování. Jako jeden z prvních chorvatských spisovatelů také využívá k vyprávění filmovou techniku záběru, detailu a střihu.¹¹⁴

Mirko Božić (1919–1995) pocházel z města Sinj a právě jeho rodný kraj a literatura s ním spjatá ho řadí k autorům, kterých se týká tato práce. Ve své trilogii *Horňáci a Dolňáci z Kurlan* (*Kurlani, gornji i donji*, 1952); *Nevyplakaní* (*Neisplakani*, 1955); *Těla a duchové* (*Tijela i duhovi*, 1981) se stejně jako Vladan Desnica v románu *Zimní dovolená* věnuje konkrétnímu prostředí, mluví o „našich lidech a krajích“ s tehdy ještě převažujícím realistickým popisem a

¹⁰⁹ V roce 1944 Kaleb například působil jako organizátor kulturně-osvětového života v uprchlickém táboře El Shatt v Egyptě, kam byli evakuováni obyvatelé dalmatských ostrovů, pobřeží i Zagory.

Dostupné 1. 7. 2017 z: <https://www.biografija.com/vjekoslav-kaleb/>

¹¹⁰ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 42.

¹¹¹ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 55.

¹¹² NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 47.

¹¹³ Dinko Šimunović (1873–1933), rodák z Kninu a autor sbírky povídek *Mrkodol* (1909), ve které se zaměřuje na lidskou psychiku obyvatel Zagory. Šimunović je díky této sbírce de facto považován za jednoho z prvních autorů Zagory.

¹¹⁴ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 55.

kronikářským historicismem nad moderními analytickými postupy.¹¹⁵ Ve své trilogii se projevuje jako dobrý znalec rurálního prostředí, jehož cílem je proniknout do jádra daného prostředí, mentality místních obyvatel a jejich psychického rozpoložení.¹¹⁶

První román trilogie popisuje konflikt mezi obyvateli dvou vesnic – bohatými obyvateli vesnice Donji Kurlani a chudými obyvateli z vesnice Gornji Kurlani, který se rozhoří na základě banální události (nebohý osel se napase na cizím vinohradu). Kolem této triviální epizody Božić rozehrává mnohé zápletky se značným množstvím postav. Na jejich osudech ukazuje na zaostalost a uzavřenost patriarchálního prostředí před okolním světem.

Ve druhém díle se Božić více zaměřuje na osudy a psychické stavy pouze několika málo postav a do popředí se zde dostává především střet lidí z města a obyvatel vesnice. Stejně jako v románu *Zimní dovolená* Vladana Desnici dochází k určité konfrontaci těchto dvou odlišných skupin lidí. Božić popisuje obyvatele zagorských vesnic jako lidi tvrdého srdce, nachází u nich ale i kladné stránky, které se projevují náznaky odvahy a dobroty. Tyto charakteristiky však nenachází právě u městských obyvatel, jejichž dehumanizaci popisuje s neskryvanou ironií.¹¹⁷

Poslední část trilogie, román *Těla a duchové*, tematizuje osudy kurlanských obyvatel za druhé světové války. Každá kapitola románu nese název člověka, jehož osud sleduje, čímž se román stává jistou galérií portrétů lidí, kteří během války hledají smysl života a vysvobození z bezvýchodné situace. Na válku je v románu nahlíženo dvěma pohledy. Na jedné straně stojí etické otázky, otázka lidské existence, trauma a tragédie, na druhé pak sblížení či smíření dříve nesmiřitelných nebo zamyšlení se nad vlastní odpovědností.¹¹⁸

Tato díla lze rovněž zařadit do jednoho z tematických okruhů chorvatské literatury padesátých a šedesátých let, a to byl konflikt rurálního a urbánního prostředí. Tato problematika byla jen pokračováním předchozího literárního obrazu, jelikož v chorvatské literatuře se o ní dá hovořit jako o tématu vcelku tradičním.¹¹⁹ Mirko Božić se mimo jiné věnoval také tematizaci vztahů mezi muži a ženami s ohledem na jejich odlišné vnímání, a to v eroticky laděném románu *Hedvábné papuče* (1959, *Svilene Papuče*), jehož děj zasadil do městského prostředí. Zároveň je řeč o autorovi, který téměř celé své dílo tematicky propojil s druhou světovou válkou, do které se sám aktivně zapojil na straně Národněosvobozeneckého boje.¹²⁰

¹¹⁵ Tamtéž, s. 35–36.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 66.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 69.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 70.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 38.

¹²⁰ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 117.

Ivan Raos (1921–1987) pocházel z vesnice Medov Dolac v blízkosti města Imotski, je autorem stylově i tematicky pestrého romaneskního opusu a lze ho považovat za přidruženého člena generace „*krugovašů*.“¹²¹ Na rozdíl od velké části poválečných chorvatských spisovatelů nepracoval na byrokratických postech, ale po skončení gymnázia vedle psaní prošel mnohými zaměstnáními od učitele, novinářského reportéra až po pouličního prodáváče.¹²² Svou první knihu, sbírku básní *Útěcha noci* (*Utjeha noći*) vydal za války v roce 1942. Je rovněž autorem desítek dramát, přičemž jen málo z nich bylo uvedeno na scénu. Z jeho divadelních prací je nejvýše hodnocena tříaktová hra *Dvě křišťálové číše* (1953, *Dvije kristalne čaše*, č. 1964).¹²³

Raos po celý svůj tvůrčí život čelil ideologickým a mocenským překážkám. Během války došlo k zákazu jeho knihy *Grold Taquart* (1943) ze strany NDH, která se dílem cítila oprávněně ohrožena, po válce zase některá Raosova neodpovídala požadavkům komunistické ideologie.¹²⁴ Navzdory všem problémům, se kterými se Raos potýkal, Prosperov Novak konstatuje, že Raosův literární opus je důkazem toho, že v ideologicky nepřívětivém období bylo možné vytvořit kvalitní literaturu mimo hlavní proud, daleko od vládnoucích ideologií.¹²⁵

Za nejpopulárnější a nejkvalitnější část Raosova opusu jsou považovány jeho romány spojené s rodným krajem a autobiografickou tematikou. Mezi ně patří *Měl jsem rád deště a jezdce* (1956, *Volio sam kiše i konjanike*), kde smrtelně nemocný farář vypráví pomocí autobiografických zápisků o své službě v církvi v jedné ze zapomenutých vesnic a o lásce k ženě. Na konci románu umírá ve víře, že láska je možná, i když není tělesná, a s pocitem vykoupení v podobě smrti.¹²⁶

Raosovým životním dílem je dokumentární románová kronika a trilogie *Věčně smutný smích* (*Vječno žalosni smijeh*). V prvním díle *Věčně rozesmáté nebe* (1957, *Vječno nasmijano nebo*) se vyskytuje velké množství postav a bohatý děj. Raos jej zároveň obohatil o hlubokou psychologickou analýzu.¹²⁷ Tento román, stejně jako jeho pokračování *Smutný sad Matky Boží* (1962, *Žalosni Gospin vrt*) charakterizuje subjektivní pohled a lyricko-esejistická meditativnost.¹²⁸ Třetí díl trilogie nese název *Smích ztracených dívek* (1965, *Smijeh izgubljenih djevojaka*).

¹²¹ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 174.

¹²² PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 108.

¹²³ Tamtéž, s. 110.

¹²⁴ Tamtéž, s. 109, 111.

¹²⁵ Tamtéž, s. 113–114.

¹²⁶ Tamtéž, s. 111.

¹²⁷ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 35.

¹²⁸ Tamtéž, s. 38.

V trilogii Raos autobiograficky popisuje své dětství, dospívání a střet mladého člověka z provinčního prostředí s předválečným Spletem. Pro Raose je vesnice ideálním místem pro pozorování lidských příběhů, o kterých vypráví nejdříve dětským, infantilním způsobem, ale později dochází k přeměně vypravěčova přístupu stejně tak, jako se mění i on sám pod vlivem okolností.

4 Obraz chorvatsko-srbského soužití v Zagoře v jednotlivých románech

4.1 Vojin Jelić (1921–2004)

Vojin Jelić pocházel z dělnické rodiny z města Knin, kde také vychodil základní školu. Gymnaziální léta strávil v Šibeniku a v roce 1940 začal v Bělehradě studovat farmacii. Během okupace Kninu spolupracoval s Národně osvobozenecským hnutím Jugoslávie,¹²⁹ na podzim roku 1944 stal redaktorem novin *Srpska riječ*. Mezi léty 1945–1946 studoval na Fakultě zemědělství a lesnictví v Praze, studia dokončil a diplom získal v roce 1949 v Záhřebu. Za svého života zastával více politických a společenských funkcí a byl nezávislým spisovatelem.¹³⁰

Jelićův rozsáhlý opus lze přiřadit k realistickému proudu, přesněji řečeno k psychologickému realismu, kam patří například i díla Ivana Raose či Ivana Kušana. Ten se zakládá na zaznamenávání vnitřních myšlenkových pochodů, analýze pocitů a na zkoumání osobnosti a charakteru.¹³¹ Jelić rodnou Kninskou krajinu představuje sugestivními obrazy a portréty.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, v padesátých a šedesátých letech byla v chorvatském literárním prostředí věnována značná pozornost válečné tematice, což byl i logický důsledek destruktivního dopadu války na celou společnost. I tento produktivní tematický celek začal procházet postupnými proměnami. Mytologizaci, patetiku, heroismus, důraz na nadindividuální symboly či černo-bílé vidění v souvislosti s charakterem postav začaly v novém válečném románu čím dál více nahrazovat existenční dramata, traumata člověka ve válečné vřavě, otázka etické zodpovědnosti nebo postavení jednotlivce.¹³² Právě Vojin Jelić, stejně jako například Vjekoslav Kaleb (*Nádhera prachu*), využívá těchto technik nejen v románu *Nebe je bez břehů* (1956, *Nebo nema obala*), ale i v níže analyzovaném díle *Andělé hezky zpívají*.

Rozsáhlý romaneskní opus Vojina Jeliće je velmi silně ovlivněn syndromem rodiště a lokálním koloritem Zagory, které je v chorvatské literatuře věnováno poměrně hodně prostoru.

¹²⁹ Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije (zkratka NOP) bylo největší antifašistické hnutí za druhé světové války na území Jugoslávie.

¹³⁰ FRANGEŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana 1987, s. 464.

¹³¹ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 36.

¹³² Tamtéž, s. 37.

Jelić se ve svých dílech soustředí na popis venkovského života a zvyky srbského obyvatelstva ve městě Knin (ze kterého sám pocházel) a jeho okolí. Do popředí jeho zájmu patřily především místní pověsti, tradice a její podoby, historické rozdělování a proměny, a to zejména spory mezi tradičním pravoslavím a komunistickou ideologií.¹³³ Celý život psal Jelić, až obsesivně zatížený válečným osudem rodného kraje a jeho obyvatel, především retrospektivní prózu se zaměřením na ztvárnění vnitřních pocitů a myšlenkových pochodů jednotlivce.¹³⁴

Debutoval v roce 1950 sbírkami novel *Đukin náhrdelnik* (*Đukin đerdan*) a *Lidé kameniska* (*Ljudi kamenjara*). Následovala Jelićova románová prvotina *Andělé hezky zpívají*, jenž je zároveň vnímána jako jeho nejzdařilejší dílo.

Román *Andělé hezky zpívají* je postaven na tradici folklorního realismu, kdy se na první pohled veškerá autorova pozornost soustředí na veristický popis lidového života v zagorském prostředí.¹³⁵ To je také příčina doslovného popisování událostí a osob, trvání na etnografických detailech a věrné reprodukci dialogů. Podle Nemce se ale jedná pouze o první dojem, protože za všemi těmito faktory lze vidět hluboký zájem o proniknutí do vnitřních pochodů jedince. Za zdařilé kombinování lyrických a naturalistických či mýtických a parabolických prvků lze tento román vnímat jako originální a zajímavý literární počín padesátých let, ale chápat ho jako jeden ze základních stavebních kamenů novější chorvatské literatury (jak ho označil Branimir Donat) je podle Nemce přehnané.¹³⁶

Ve svých dalších románech již nedosahuje stejného úspěchu jako u své prvotiny. Román *Nebe nemá hranic* z roku 1956 zpracovává válečné téma, konkrétně osud jednoho partyzánského oddílu, a celý spadá do proudu nového válečného románu, kterému jsou cizí socrealistické idealizace.¹³⁷ I tady Jelić využívá lyrismus, nevšední asociační a metaforické obraty k vyšší intenzitě děje.

Autobiografický román *Běží malý život* (1963, *Trči mali život*) se řadí mezi tehdejší vcelku populární linii děl, které se věnují dětství a mládí hlavního hrdiny infantilní perspektivou. Díky mnohým aspektům je tento román možné vnímat jako další příklad rurální prózy, a zařadit ho tak vedle vzpomínek na dětství Ivana Raose či vedle prózy sinjského rodáka Mirka Božiće.¹³⁸ Jde o silně lyrizovanou prózu, kde se dojmy prolínají s fantasmagorickými

¹³³ Tamtéž, s. 74.

¹³⁴ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 116.

¹³⁵ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 74.

¹³⁶ Tamtéž, s. 75.

¹³⁷ Tamtéž, s. 75.

¹³⁸ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 116.

vizemi, vnitřními pochody jednotlivce a neobyčejnými, nadrealistickými obrazy, které vyvolávají pocity simultánnosti a tíhy života.¹³⁹ Jak Nemec konstatuje, Jelićův „lyrický naturalismus“ mohl být v době vydání románu zajímavý jako stylistický experiment, ale dnešního čtenáře tento styl spíše odradí.

Stylisticky je Jelić umírněnější v románu o válce a jejích následcích *Nedovolíme vám umřít* (1961, *Ne damo vam umrijeti*). Využívá zde poprvé dokumentární techniku, která je vcelku charakteristická pro značnou část jeho románů. K osobním výpovědím a svědectvím přidává autentické dokumenty – citáty z novin, dopisy zastřelených, úryvky z knih a tak dále. Autor zde figuruje jako selektor sebraného materiálu a zároveň jako jeho ideologický komentátor. Jelić velmi zdařile dokázal spojit skutečnost s fikcí, čímž se přiblížil moderní angloamerické a francouzské poválečné próze.¹⁴⁰

K osudu Srbů v Kninské krajině se Jelić vrátil v románech *Domino* (1969) a *Posvícení* (1970, *Kirvaj*), které lze s prvotinou *Andělé hezky zpívají* vnímat jako jeden narativní celek. Jde o románové kroniky, které jsou plné místního rázu a atmosféry, silných slov, ale často také „prázdných slov“ plných patetiky a umělosti. Větší úspěch než *Posvícení* a *Domino* zaznamenal román *Pobožný ďábel* (1975, *Pobožni đavo*), ve kterém autor analyzuje minulost a tematizuje touhu po vnitřní duševní očištění. Hlavní postava románu – student agronomie – se v tomto románovém deníku zpovídá ze svého bolševického nadšení a ideálů a vede dlouhé ideologické rozhovory se svým otcem, pravoslavným popem.¹⁴¹ I v tomto románu, zpracovávajícím klasická filozofická témata jako jsou víra a pochybnosti, vztah levice k náboženství či vztah ideologických dogmat ke svobodné mysli člověka, se Jelić snaží o smělé stylistické a jazykové experimenty.

Rozsáhlá románová kronika *Doživotní hříšníci* (1981, *Doživotni grešnici*) představuje také jednu z prvních Jelićových knih, která se zabývala tehdejší současností. Vypráví o vymyšleném místě Lagar a jejím hlavním vypravěčem-kronikářem je bláznivý Vukan Kozar. Právě pro skutečnost, že ho všichni mají za blázna, naskýtají se Kozarovi nevídané možnosti – vidí rub i líc každé situace a ze své neobyčejné, v jistém smyslu privilegované perspektivy, komentuje veškeré místní dění. Romány *Dostih slepých koní* (*Trka slijepih konja*) z roku 1959 (dílo filmovou technikou tematizuje část života lidí, kteří sami točí filmy) či *Kozí zámek* (1986, *Kozji dvorac*) patří k tematicky slabším Jelićovým románům.

¹³⁹ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 76.

¹⁴⁰ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 116.

¹⁴¹ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 77.

Kniha *Podívej se na své ruce* (1996, *Pogledaj svoje ruke*) byla autorovu očekávanou ideologickou i stylistickou reakcí na politickou situaci v Kninské krajině v průběhu devadesátých let.¹⁴² Dle slov Prosperova Novaka jde o testament člověka, který chtěl o svém domově podat svědectví navzdory době, která netolerovala cizí názory, obzvláště pak, když se jednalo o postoj menšinové. Prosperov Novak dodává, že Jelić možná dobře neznal příčiny vzniku konfliktu v Kninu, ani do důsledku nepochopil události, které zásadně změnily život Srbů v Chorvatsku, ale byl rozhodnutý promluvit o následcích tohoto dění.¹⁴³

Ve svém posledním, kratším románu *Dražba rodného kraje* (2000, *Dražba zavičaja*) se opět vrací do rodného Kninu a prostřednictvím sugestivního životního příběhu Nikiši Gamera líčí historii rodného města od čtyřicátých let až do začátku války v devadesátých letech.

4.1.1 Andělé hezky zpívají

Děj románu Vojina Jeliće je zasazen do oblasti Dalmatského záhoří, přesněji do prostředí města Knin a jeho blízkého okolí. Formálně je dílo rozděleno na dvě části, které jsou vzájemně propojeny prostředím a některými postavami. Druhá část, která nese název *Antunovo. Deník Mladena Traživuka* (*Antunovo. Dnevnik Mladena Traživuka*), navazuje v časové posloupnosti na první. Sám název napovídá, že předmětem této části je jakýsi deník mladého muže Mladena, v němž Jelić vykresluje nejen komplikovanou a tragickou společenskou situaci v období druhé války, ale zároveň i osobní a intimní trápení dospívajícího člověka.

Obě části románu jsou charakteristické jakýmsi rozvlácným tempem vyprávění, obtížně srozumitelnými pasážemi a opakováním se. Jelić přináší neobvyklé dramatické postupy, vnitřní boje postav, postupné přechody emocí, občas i zdůrazňování bolestných stavů. Z jazykového hlediska proti sobě stojí syrová lidová mluva a stylizovaný, bohatý metaforický jazyk.

Jelić svého vypravěče a pozorovatele Mladena zatížil osudem těžce nemocného člověka (Mladen trpí celoživotními následky po dětské obrně), čímž ještě umocnil i tak skličující atmosféru celého románu. Mladen svádí vnitřní boj sám se sebou a zároveň i s reakcemi okolí na své postižení, které jsou nezřídka velmi kruté a explicitní: „*Bolje bi bilo, rode, da se zavjetuješ Gospodu da ga zovne k sebi. Laknulo bi i njemu i tebi.*“¹⁴⁴ Bezohledné chování ostatních vůči sobě samému vnímá velmi citlivě, uvědomuje si, že lidé na něj sice pohlížejí se

¹⁴² PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 116.

¹⁴³ Tamtéž, s. 116–117.

¹⁴⁴ „*Bylo by lepší pomodlit se k Bohu, aby si ho vzal k sobě. Ulevilo by se jemu i tobě.*“ JELIĆ, Vojin: *Andeli lijepo pjevaju*. Zagreb 1969, s. 13.

soucitem, ale zároveň s absolutním nepochopením. Všimá si, že zdraví lidé se chovají tak, jako kdyby neměl city ani duši. Tuto skutečnost lze do jisté míry jistě vnímat jako všeobecný společenský jev (minimální kontakt a zkušenosti s lidmi s postižením, které mohou vést k necitlivému chování), zároveň je možné tuto necitlivost až hrubost přičítat k celkové atmosféře doby a jistým znakům mentality obyvatel daného prostředí. Nepřehledné a smrtí protknuté časy spojené s jistou obhroublostí lidí z *kamenjara*¹⁴⁵ jen přidávají na intenzitě pocitů o beznaději a bezvýchodnosti celé situace ať už z pozice Mladena nebo čtenáře jeho slov.

Intimní rovinu románu představuje i nešťastná láska hlavního hrdiny. Mladen byl zamilován do dívky ze sousedství, které během léčebných pobytů v nemocnicích v Šibeniku a Kninu psal milostné dopisy, ale nikdy se neodvážil je odeslat do Srbska, kam ji její rodiče ještě před válkou odstěhovali. Jelić tedy nabízí velmi osobní pohled na nenaplněnou lásku devatenáctiletého studenta prvního ročníku práv, kterého jeho postižení předurčilo k pozici outsidera ve společnosti.

Značnou pozornost v Mladenově niterní výpovědi Jelić věnuje také vztahu Mladena s matkou. Prostřednictvím vnitřních monologů rozebírá problematickou skutečnost rozpolcení nešťastného mladíka. Ta pramení z obviňování matky za jeho úděl, a přestože si je vědomý absolutní nespravedlnosti tohoto obvinění, ve chvílích nejbolestivějších fyzických projevů nemoci se těmto myšlenkám neubrání. Přesto jeho matka byla vždy tou, která ho podporovala a navzdory radám ostatních (o tom, že by bylo lepší poslat Mladena žebrot) věřila v jeho nadání ke studiu a v kariéru doktora práv. Pro jeho studia musela také mnohé obětovat a tvrdě pracovat. Stejně jako otec Mladena, i ona pocházela z chudých poměrů, což byl ale zároveň další důvod k Mladenovu trápení a zoufalství. Nesnášel své předurčení k tomu být chudým vesnickým „buranem“ a své matce někdy jako by se za její přílišnou péči mstil hrubým chováním, jež zahrnovalo nadávky či urážky. S krutostmi války u Mladena dochází ke katarzi, kdy svému otci po zavraždění ustašovci odpouští alkoholismus a násilnické chování, přijímá sám sebe i lásku a úctu k matce: „*Jedno znam: otkako se smrt za susjeda nametnula, tvrdoglavo vjerujem da sam postao dijete ljubavi. Majku, Traživukušu-pralju, seljanku iz Ključeva, koja mi je nekad bila strana, koju sam znao vrijeđati, a i ljubiti, sada sam zavolio u svoj veličini i snazi ljubavi. (...) Odsada se ne stidim „grba-opanka.*““¹⁴⁶

¹⁴⁵ *Kamenjar* je výraz pro kamenitou půdu s malým množstvím zeminy nebo také hovorové označení pro oblast Dalmatského záhoří a Hercegoviny. Ve frazeologii existuje například slovní spojení (*došao*) s *kamenjara*, čímž je pejorativně myšleno, že dotyčný pochází z pasivní, zapadlé oblasti. Dostupné 3. 4. 2017 z: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

¹⁴⁶ „*Jedno vim: od té doby, co se mi vnutila za sousedku smrt, pevně věřím, že jsem dítě lásky. Matku, pradlenku a vesničanku z vesnice Ključeva, která pro mě kdysi byla cizí a kterou jsem dokázal urážet a zároveň ji i mít rád,*

Prostřednictvím Mladenova vyprávění a vzpomínek, kde se prolíná jak osobní, tak veřejná rovina, Jelić také popisuje těžký život na vesnicích v okolí Kninu, první ustašovské útoky na místní Srby, působení italských vojáků či pozdější boje mezi četniky a partyzány. Skličující atmosféra války vévodí celému románu, k čemuž nejzásadnější měrou přispívá jak samotná každodenní válečná realita, tak již výše zmíněná perspektiva mladého a nešťastného muže či patetický jazyk, který Jelić velmi umně využívá ke zintenzivnění celkového dojmu svého díla. Jistá patetičnost je cítit především v pasážích vnitřních monologů Mladena a dále pak ve chvílích, kdy se obrací k andělům, ke kterým se odvolává, se kterými rozmlouvá. Tyto „rozhovory“ pak získávají na důležitosti zejména v tragickém závěru první kapitoly románu.

V Jelićově svědectví o životě obyvatel Kninské krajiny během prvního roku druhé světové války je děj upozaděn ve prospěch pomalého a detailního líčení psychologických úvah a každodenní reality. Mezi tu se řadí například rozhovory obyvatel v místní hospodě či na jiných místech, kde se lidé povídáním o běžných až po zásadní věci snaží rozbít jednotvárnost všedních dní („*bez priča nema života*“) ¹⁴⁷ nebo přestat myslet na hlad, který býval věčným „společníkem“ v této oblasti i za běžných životních podmínek, natož pak za války.

Mladenovův životní příběh (kromě výše zmíněného) pokračuje doslova bojem o vlastní a matčino přežití. Aby se Mladen zachránil před ustašovci, stěhuje se směrem k Velebitu za tetou Ikou (sestrou matky), která žije ve vesnici Samarnik. Právě v tomto okamžiku začíná Jelić propojovat prostředí a postavy z první části s částí druhou. Ještě před útekem Mladena do Samarniku se Jelić jeho prostřednictvím vyjadřuje k vlivu a působení italských okupačních vojenských sil: „*Sjedim pred krčmom, nemoćan da presiječem smijeh što me se nadoklatio otkako sam došao u kraj „gdje talijanski zakon kapu kroji i gdje je morlačko-barbarsko naselje Bajamovo prekršteno u Mandorlino.*“ ¹⁴⁸ Mladen se vysmívá přejmenovávání tradičně místních názvů na italské a zároveň nerozumí těm, co říkají, že Italové jsou spasitelé srbství. Právě spolupráce Srbů (četníků) s Itálií byla také zdrojem zavrženíhodného podvodu, který místní srbští obchodníci připravili na Mladena. Se slovy: „*Talijani, za pare, spasavaju pojedine ljude, otimaju ih od ustaša i kamionima prebacuju u Bajamovo – Mandorlino*“ ¹⁴⁹ přesvědčí Mladena, aby jim pomohl vybrat peníze od lidí (protože se jim ho zželelo kvůli postižení) a pak prostředky využijí pouze pro svou záchranu (Italové převáděli pouze obchodníky). Mladen chtěl tímto

jsem ted' začal milovat celým svým srdcem a silou lásky. (...) Od ted' už se nestydím „nálepky vesnického mrzáčka.““ JELIĆ, Vojin: *Andeli lijepo pjevaju*. Zagreb 1969, s. 114.

¹⁴⁷ „*Vyprávění je kořením života*“ Tamtéž, s. 123.

¹⁴⁸ „*Sedim pred hospodou a nemohu se přestat smát od té chvíle, co jsem přišel do kraje, „kde vládnou italské zákony a kde je morlačko-barbarská vesnice Bajamovo překřtěna na Mandorlino.*“ Tamtéž, s. 30.

¹⁴⁹ „*Italové za peníze zachraňují jednotlivce, které uloupí ustašovcům a kamiony je pak převážejí do Bajamova – Mandorlina.*“ Tamtéž, s. 31.

způsobem zachránit sebe a především matku, ale nejen odkazem na tento hyenismus Jelić ukazuje na absolutně nejisté časy a zároveň na tvrdý boj o holý život za každou cenu. Ostatně, tento jev prostupuje celým dílem a pouze výjimečně se objevují náznaky vřelého chování či zjednodušeně řečeno „světlejších“ okamžiků.

Po příchodu do Samarniku Mladen čelí pátravým pohledům místních (do silně provinčního prostředí přichází cizinec, viditelně fyzicky handicapovaný) a zvědavým až neomaleným otázkám: „*Najviše mi je stara gospođa ispričovala kad me pozvala da joj kažem kako je to moj roditelj poginuo od poganih katolika.*“¹⁵⁰ Mladen se ale především snaží zapojit do místního života, a to se mu částečně daří svou účastí v karetní hře *preferans* v místním hostinci, čímž Jelić čtenáře seznamuje s některými z hlavních postav následující kapitoly: starým učitelem Obradem Bašou a monachem Rufimem Pletikosou. Dále pak s rodinou Simić, u které Mladen bydlí, a to především s bratry Ljubanem Simićem (manželem tety Iky) a Milošem Simićem, mezi nimiž se v druhé části rozhoří zásadní bratrský konflikt, protože každý bude bojovat na jiné válečné straně. Významnou roli ve vesnici Samarnik také hraje místní vážená rodina protojereje¹⁵¹ Miloje Raduloviće. Jelić touto „exkurzí“ do vesnice Samarnik zásadně neovlivní Mladenův příběh, ale naznačuje dění v následující části románu.

Po návratu Mladena do Kninu se situace dramatizuje a spěje k tragickému konci. Stejně jako i v jiných částech knihy se Jelić dotýká role církve a duchovních a popisuje například atmosféru v místním kostele, kde lidé hledají oporu a spásu, ale od „*logornika*,“¹⁵² faráře Petra Silova se ani jednoho nedočkají. V kostele se ozývají zoufalé prosby a slova nepochopení: „*A što sam kome skrivio da me kolju. Jadna li ste, dječice moja! Niti sam koga dirao, niti se u pulitiku petljao, a oni...*“,“¹⁵³ načež věřící z ulice slyší opilecké výkřiky: „*Srbe na vrbe!... Srbe na vrbe!*“¹⁵⁴

V úplném závěru Jelić podává drastické svědectví o mučení místních Srbů ustašovci. Právě v posledních větách kapitoly Jelić využívá Mladenovo rozmlouvání s anděly, kterým Mladen klade své otázky, zatímco se spolu s ostatními vydal na cestu plnou utrpení, na jejímž

¹⁵⁰ „*Nejvíc se stará paní rozpovídala, když mě vybídla, abych jí vyprávěl, jak proradní katolíci zabili mého otce.*“ Tamtéž, s. 61.

¹⁵¹ Protojerej je kněžský titul v pravoslavné církvi, jeho držitel je většinou představený chrámu.

¹⁵² *Logornik* stál za období NDH v čele ustašovského *logoru* (*logor* – v tomto případě jedna ze správních jednotek v organizaci ustašovského hnutí; jinak koncentrační či pracovní tábor). Dostupné 4. 4. 2017 z: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

¹⁵³ „*A co jsem komu udělal, že mě chtějí zabít? Zbláznili jste se, děti moje! Nikoho jsem se ani nedotkl, do politiky se nemíchám, a oni...*“ JELIĆ, Vojin: *Andeli lijepo pjevaju*. Zagreb 1969, s. 110.

¹⁵⁴ „*Srby na vrby!... Srby na vrby!*“ Tamtéž, s. 110.

Slova „*Srbe na vrbe*“ poprvé pronesl 26. 5. 1941 ve Varaždinu na jednom ze svých veřejných vystoupení Mile Budak.

GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008, s. 255.

konci čeká smrt. Jelić píše o krutostech jako je vydlobávání očí či uřezávání ženských nader. „*Tetka Ika je pripovijedala da uvijek – jer je to prst božji – kad padne nevina krv, udara krupa i salaukovina i da takva krv začinje novi svijet. Ima li istine u tetkinim riječima? Šutite? Dragi anđeli... Ne tužite; pronašao sam majčine oči! Evo ih u šaci!... Hoćete li isposlovati u Gospoda odobrenje da u njegovo carstvo donesem majčina oči? U šaci... Molim vas... Bar to... Šutite?*“¹⁵⁵ Závěrečná Mladenova slova uzavírají první část Jelićova díla a svou jistou patetičností (o níž byla již řeč) nikterak nesnižují výpovědní hodnotu uměleckého zpracování této komplikované etapy v dějinách, ale spíše naopak celkový dojem ještě více posilní. Právě tuto expresivní část Nemec řadí mezi nosné pasáže románu, které svou dramatickostí a silou narušují jinak monotónní vyznění díla a zachraňují celou jeho stavbu.¹⁵⁶

Druhá, na děj a postavy bohatší část *Náprstek štěstí* (*Poručík a četnik Boško Asanović; Naprstak sreće, Poručnik i četnik Boško Asanović*), tematizuje život a události spojené s vzestupem četnického hnutí v Samarniku a jeho okolí po smrti Mladena Traživuka. Stejně jako v první části románu, i zde Jelić do ústřední úlohy staví mladého muže. Tentokrát však ne v pozici outsidera, ale naopak v pozici člověka váženého původu, (Boško Asanović je synem bývalého protojereje vesnice Ključevo, odkud pochází), kvalitního vzdělání, a hlavně v pozici člověka, od kterého se mnohé očekává. Bošku Asanovićovi je totiž svěřen post poručíka-komandanta četníků v Samarniku, tedy úloha, která si žádá rozhodnost a podle mnohých místních také nekompromisní postupy vůči všem protivníkům (ustašovcům a partyzánům). Prostřednictvím jeho příběhu Jelić ukazuje na to, jak destruktivní je tíha odpovědnosti, očekávání a tlaku většiny.

Boško Asanović si je vědom svého poslání a také „výjimečnosti“ svého srbského a pravoslavného pokolení, což dokazuje slovy: „*Ja znam... znam... pravoslavlje i srpstvo istovetni su činioci. Jedno stablo. Ime i prezime. Lazar – Car – Svetac – Sava – Nemanjić – Crkva – Karađorđević – Nasljeđe – Tradicije – Slava – Duh otpora...*“¹⁵⁷ Zároveň však nechce jít cestou bezhlavého násilí, ke kterému inklinuje jeho okolí, a především pak na něj v tomto ohledu kladou největší tlak již výše zmíněné vážené osobnosti Samarniku mnich Rufim Pletikosa, protojerej Miloje Radulović či učitel Obrad Baša.

¹⁵⁵ „*Teta Ika říkala, že pokaždé – protože to je boží prst – když je prolita neviná krev, udeří kroupy a bouře a že z takové krve vzniká nový svět. Je na tom něco pravdy? Mlčíte? Draží anđele... Nebuďte smutní: našel jsem matčiny oči! Tady jsou, držím je v dlani! Zařídíte u Boha, abych je mohl donést do jeho království? V dlani... Prosím vás... Alespoň to... Mlčíte?*“ JELIĆ, Vojin: *Anđeli lijepo pjevaju*. Zagreb 1969, s. 115–116.

¹⁵⁶ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 74–75.

¹⁵⁷ „*Já vím... já vím... pravoslavlje a srpství, to je jedno a to samé. Jsou jako jeden strom. Jméno a příjmení. Lazar – Car – Svatý – Sava – Nemanjić – Církev – Karađorđević – Dědictví – Tradice – Sláva – Duch odporu...*“ Tamtéž, s. 130.

Nenávist vůči ustašovcům či partyzánům byla ve vzduchu cítit neustále a každého k ní vedlo něco jiného (a zároveň to stejné). Ať už šlo o všeobecné válečné ohrožení a atmosféru či konkrétnější osobní důvod, který si „žádal“ odplatu (syn Miloje Raduloviće byl zavražděn ustašovci během služebního pobytu v Nikšići). Sám Boško Asanović je motivován vraždou svého přítele a spolužáka Mladena Traživuka, kterého touží pomstít. Jeho smírnější počáteční přístup se v průběhu dění radikalizuje.

Poručík Asanović navíc nečelí „pouze“ osobní odpovědnosti a radikalizaci okolí (která v určitých aspektech vede až ke strachu Asanoviće z „vlastních“ lidí), ale také se potýká s nešťastnou láskou (stejně jako Mladen Traživuk) vůči snaše Miloje Raduloviće (jejíž manžel byt zabit ustašovci), která odmítne jeho žádost o ruku. Celé jeho působení v Samarniku zároveň bedlivě sledují nerozluční přátelé a místní intelektuálové mnich Rufim Pletikosa a učitel Obrad Baša. Domnívají se, že oni jsou jádrem a největšími znalci vesnice a uráží je Asanovićovo arogantní chování vůči nim (zejména pak odmítnutí účasti v *preferansu*).

Bojová nálada, touha mstít se a zachránit si život za každou cenu. Zároveň nepochopení, různé podoby strachu a zoufalství vykreslují atmosféru Jelićova vyprávění. Výhružná slova byla vyřčena z Pletikosových úst: „*Ustaše su potegle nož – na njima je da ginu. A Hrvati i ustaše...*“¹⁵⁸ Z uvedeného vyplývá, že se nedělali rozdíly mezi ustašovci (příslušníky ustašovského hnutí) a civilním chorvatským obyvatelstvem a že tedy na životech strádali všichni bez rozdílu. Tato skutečnost platí i obráceně, tedy že se nerozlišovalo mezi četniky a srbskými civilisty. Kruté postupy vzájemného zabíjení Jelić popisuje například takto: „*Nemoj je, dijete, nemoj, Srbine, brate rođeni, ta jedinica mi je. Propitaj u selu, eto, obiđi cijelu Polaču i ako se uvjeriš da te lažem, onda radi što god hoćeš. (...) Nitko moj nije pod puškom. Dijete... rođeni... Srbine, brate.*“¹⁵⁹ Velmi otevřeně a explicitně líčí vraždy doslova vlastních sousedů, a to nejen mužů, ale i žen, dětí a starých lidí.

Učitel Obrad Baša se zase vypořádává se smrtí četníků a pro své národní „hrdiny“ skládá poctu: „*Na strašnom putu stradanja i muka, na našem, golgotskom putu, obojenom pravedničkom krvlju naših najboljih sinova, pao je i brat XY. Ubili su ga ustaše-partizani. Njegovo tijelo nađeno je unakaženo: oči iskopane, ruke polomljene, grudi rasječene, srce izvađeno.*“¹⁶⁰ Slova epitafu jsou jen jedním z dalších ztvárnění lidského utrpení a krutosti.

¹⁵⁸ „*Ustašovci vytasili nůž – je na nich, aby umírali. Chorvati a ustašovci...*“ Tamtéž, s. 164.

¹⁵⁹ „*Nezabíjej ji (dceru, pozn. překl.), dítě, nezabíjej. Srbe, bratře, mám jenom ji. Zeptej se ve vsi, obejdi celou Polaču a pokud se přesvědčíš, že ti lže, tak pak si dělej, co chceš. (...) Z mých nikdo nebojuje. Dítě... Srbe, bratře můj.*“ Tamtéž, s. 179.

¹⁶⁰ „*Na strašné cestě plné utrpení a muk, na naší křížové cestě zbarvené nevinou krví našich nejlepších synů, padl bratr XY. Zabíli ho ustašovci-partyzáni. Jeho tělo bylo nalezeno znetvořeno: bez očí, s polámanýma rukama, rozříznutou hrudí, bez srdce.*“ Tamtéž, s. 210.

Současně poukazují na problematiku vnímání ustašovců a partyzánů srbskou (četnickou) stranou. Na tuto skutečnost se lze zaměřit ostatně i v dalším úryvku, jenž se váže k významné postavě druhé části románu, a to již k výše zmíněnému Ljubanu Simićovi. Ten se na rozdíl od svého bratra Milošice připojil k partyzánskému hnutí, což Rufim Pletikosa komentuje slovy: „*Lubanac, čim je prekoračio u Liku i zaglavio, jer su u partizanima samo fetive ustaše, koji jedva čekaju da prvog Srbina otprave u logor Jasenovac ili nekakvu drugu bezdan.*“¹⁶¹

Fakt, že Ljuban Simić stojí na straně partyzánů je zásadním rodinným konfliktem a také motivem druhé části románu. Bratr Milošić, jenž bojuje po boku četníků vnímá Ljubanovo rozhodnutí jako zradu a s bratrem nemá slitování, což znamená, že v postoji vůči němu nedělá rozdíly mezi ním a ostatními partyzány. Zároveň si však ve vypjatých a pro Ljubana nebezpečných situacích uvědomoval bratrské pouto. Sám Ljuban vysvětloval své rozhodnutí beznadějí a bezvýhodnou situací.

Přestože, nebo možná právě proto, že Jelić vypráví krvavý příběh, lze v některých momentech románu najít i zdánlivě všední, ale v dané chvíli naprosto vzácné ukázky toho, jak se hrdinové jeho knihy pokoušeli při běžných činnostech zapomenout na krutou realitu a jak velkou roli hrála rodina a tradice. Vedle bratrské roztržky je zde například příběh dcery Ljubana Simiće, která se provdá za muže ještě z chudších poměrů, než pochází ona sama. Jelić touto, dá se říci, „klasickou“ romantickou zápletkou (láskou navzdory vůči materiální situaci a rodině) přeruší alespoň na chvíli jinak válečnou rovinu vyprávění, kterou ale i tak líčí očima psychologa, očima uměleckého kronikáře. Svatbu komentuje slovy, jež dokládají důležitost rodinného zázemí, zároveň však nezapomíná zmínit dobu, ve které k ní dochází a co s sebou přináší: „*Pored ognjišta u Jelinu novom domu zaigrala su srca roditelja i pogledi pripovijedaju o svemu što je bitno: da je familija na okupu, da krov još uvijek dubi, da je djeci, teško i jedno u ovo doba živjeti bez muške ruke zaštitnice.*“¹⁶²

Tragický konec obyvatel Samarniku dává Jelić, v porovnání s první částí, nikoliv do přímé souvislosti s ustašovci, ale s italskými okupanty, s nimiž četnici kolaborovali. Italové v závěru románu přijdou na místních srbských obyvatelích vykonat pomstu za zločin, který se stal nedaleko sídla srbských ozbrojených sil. O komplikované historii a vývoji „vztahů“ místních obyvatel s Itálií se Jelić vyjadřuje prostřednictvím svých postav hned na několika

¹⁶¹ „*Lubanac, jakmile vkročil na území Liky, přišel o hlavu, protože mezi partyzány jsou jenom praví ustašovci, kteří se nemohou dočkat až dalšího Srba pošlou do tábora Jasenovac nebo do nějaké jiné mučírny.*“ Tamtéž, s. 215.

¹⁶² „*Vedle ohniště u Jelinina (dcera Ljubana Simiće, pozn. překl.) nového domu rodiče hřeje u srdce a pohledy vypovídají o tom, co je opravdu důležité: že je rodina pohromadě, že mají pořád střechu nad hlavou a že je pro děti těžké v téhle době žít bez mužské ochranné ruky.*“ Tamtéž, s. 222.

místech. Italští okupanti pro četníky představovali spojence v boji proti partyzánům, zároveň se ale nejednalo o „vztah“ rovnocenný (což dokládá i výše zmíněná msta vykonaná na srbském pravoslavném obyvatelstvu). Četníci si uvědomovali, že Italové jsou okupanti a že to jsou oni, kteří spolupracují s ustašovci a vyznávají stejnou víru: „*Službeno – to je program za kratki rok: treba gladiti Talijana, čak zapisivati koliko su dobra uradili, da li su kojeg Srbina i gdje spasili od ustaškog noža, stvoriti dojam... tajno pak – to je program za dalji rok i našu budućnost: treba imati na umu da su Talijani doveli Antu i da su mu dali i pušku i nož i da su iste vjere (...)*“.¹⁶³

Jelićův román do posledních řádků ukazuje na nepřehlednou situaci a krvavé dění na území Zagory během druhé světové války, a to otevřeně šokujícím způsobem. Zároveň se psychologicky zaměřuje na jednotlivé postavy a jejich prožívání strachu různých podobách.

4.2 Jozo Laušić (1936–2002)

Jozo Laušić se narodil ve vesnici Kreševo na Cetini. Zde a v sousední vesnici Šestanovac absolvoval základní školu, ve Splitu pak klasické gymnázium a v Záhřebu následně vystudoval komparativní literaturu na Filozofické fakultě.¹⁶⁴ Literárně činný začal být Laušić velmi brzy, o čemž svědčí i jeho první prozaistický příspěvek z roku 1954 do splitského časopisu *Vidik*, kam v druhé polovině padesátých let začali přispívat mladí tvůrci ze samotného Splitu a Dalmácie. S ním pak dlouhodobě spolupracoval, byl redaktorem časopisu *Republika*. Dále byl mnoholetým redaktorem v nakladatelství *Naprijed*.¹⁶⁵

Laušiće lze považovat za hlavního představitele samostatného literárního proudu, který by bylo možné nazvat rustikální existencialismus.¹⁶⁶ Ve svých románech se zabývá především etickými a metafyzickými problémy a také etnicko-etickými vztahy během dramatických historických a společenských událostí. Vzorem pro něj byli Fjodor Michailovič Dostojevskij, Albert Camus či Petar Šegedin, symboly Laušić čerpal z bohaté křesťanské ikonografie.¹⁶⁷

¹⁶³ „Oficiálně – tohle je krátkodobý program – je zapotřebí Italy pochválit, dokonce i zaznamenávat, co dobrého udělali, jestli a kde uchránili nějakého Srba před ustašovským nožem, vytvořit dojem... Tajně pak – to je dlouhodobý program a program pro naši budoucnost – je potřeba mít na paměti, že Italové přivedli Anteho (Anteho Pavelice, pozn. překl.), dali mu pušku i nůž a vyznávají stejnou víru (...).“ Tamtéž, s. 235.

¹⁶⁴ Stejnou cestu – literární začátky v časopise *Vidik*, následné studium a literární činnost v Záhřebu – měli i další členové velmi vzdělané generace autorů. Mezi ně patří Zvonimir Mrkonjić, Vjeran Zuppa, Igor Mandić, Igor Zidić či Tonko Maroević. Tamtéž, s. 275.

¹⁶⁵ FRANGEŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana 1987, s. 484.

¹⁶⁶ NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003, s. 166.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 166.

Zvonimir Mrkonjić roku 1972 v typologii chorvatské poezie (*Suvremeno hrvatsko pjesništvo. Razdioba*, 1972) přiřadil Jozu Laušiće k vybraným autorům časopisu *Razlog*, které označil za „druhou generaci existencialistů.“¹⁶⁸ Podle Nemce by bylo možné Laušićův styl také nazvat národním modernizmem (k tomuto směru dále řadí i autory Nikolu Puliće a Mate Raose). Laušić totiž ve svých dílech předkládá čtenáři tradiční prózu, která je spojena s rodným krajem, ale zároveň má podoby „moderního románu.“¹⁶⁹ Právě tato kombinace vytvořila již zmíněný, specifický národní modernismus.

K tvorbě svých románů Laušić využíval komplikovaný jazyk a těžko srozumitelné věty, vytvářel složité kompozice, vnášel do nich biblické obrazy a prolínal je s národními tématy. Vášnivě se zajímal o politiku, zabýval se strachem a lidským utrpením. Dění v jeho dílech je záměrně upozaděno, protože Laušić ve svých ponurých a intelektuálních prózách lpí na detailních rozborech mysli, a ne na událostech.

Laušić spadá do skupiny autorů, kteří celý život píšou jedno dílo, protože jeho romány tvoří jeden celek. Ten tematizuje osudy jednotlivých členů rodiny Plećašů z prostředí Zagory, a to v období od druhé světové války až do nedávné minulosti. Úvodní dílo *Kostolomy* (1960) se časem rozrostlo do obsáhlé pentalogie: *Obkličení* (1965, *Opsada*), *Vápenka* (1970), *Kláster* (1973, *Samostan*), *Bogomil* (1983, *Bogumil*) a *Jařmo* (1988, *Jaram*). Díla na sebe navazují dějem, postavami i problematikou, ale zároveň je lze číst jako samostatné celky.

Jeho nejdůležitější dílo je román *Vápenka* z roku 1970. Jeho první román *Kostolomy* z roku 1960 vychází, když bylo Laušićovi dvacet čtyři let. Později tento román posloužil jako předloha pro již zmíněné dílo *Vápenka*. Laušić byl spisovatelem, který věřil, že osud jedince je vždy určen vnějšími okolnostmi a že je vždy daný nesnázemi, do kterých se člověk dostal díky státní moci, byrokracii, komunismu.¹⁷⁰ Kvůli těmto postojům měl Laušić problémy s komunistickou mocí, což roku 1971 vedlo až k zákazu tisku jeho jinak poměrně slabého, ale ideologicky angažovaného románu *Kláster*. Jak bylo u Laušiće obvyklé, i v tomto románu využil náročné, ne vždy srozumitelné syntaxe k tomu, aby vyprávěl příběh o potřebě chorvatského smíření, což se nelíbilo cenzuře.¹⁷¹

Zásadní motivem celé Laušićovy pentalogie je bratrovražda, Kain a Abel, kolem tohoto konfliktu se odvíjí vše ostatní. Marko Plećaš jako partyzán za války zastřelil svého bratra Radu,

¹⁶⁸ Spolu s Laušićem do této kategorie podle Mrkonjiće patří Milan Mirić, Zvonimir Majdak, Alojz Majetić či Mate Raos. Tamtéž, s. 153.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 213.

¹⁷⁰ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 275.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 275.

příslušníka ustašovců a tím započal nešťastný koloběh prokletého osudu celého rodu. Všichni členové rodiny se stanou obětmi rodinného prokletí, neúspěchu, trestu a vykoupení.¹⁷²

Laušić tuto rodinnou tragédii zároveň analogicky staví do kontextu s osudem chorvatského národa, respektive s jeho archetypální charakteristikou, protože i ten touží po smíření a vyřešení bezvýhodné situace.¹⁷³ V románech se neustále prolínají protichůdné roviny – skutečná a symbolická, historická a mýtická. Běžné psychické stavy Laušićových postav jsou plné nevyřešitelné metafyzické tísně, duševních muk, ontologických pochybností, přičemž neexistuje možnost, jak jejich stavy vysvětlit. Zároveň se vždy nacházejí v konkrétní době, která s sebou přináší i konkrétní problémy a specifika (ideologie, stalinistický dogmatismus, UDBA,¹⁷⁴ „deviace v socialismu, chorvatské jaro „bílé knihy““).¹⁷⁵ Z tohoto důvodu je v Laušićově próze tolik neštěstí, krve, pesimismu a bídy.

Prokletí bratrovraždou začalo u rodiny Plećašů už v 17. století, kdy poturčený předek Jure-Alibeg zabil svého bratra Mijata. Tento osud vede postavy Laušićových románů k zásadním otázkám lidského bytí: kdo jsem, co je smysl mého života, čím jsem vinen a podobně. Neustálý boj mezi dobrem a zlem, svobodou a jařmem, světlem a tmou, správnou vírou a herezí... Všechny tyto kontrasty staví romány do situace, kdy na jejich stranách svádí boj neopomenutelné protimluvy.¹⁷⁶

V románu *Jařmo* Minja Plećaš tragicky umírá, ale jeho trápení a prokletí rodiny Plećašů pokračuje dále, a to v románu *Soutok* (*Sutoka*) z roku 1996. Hlavní postavou se stává Vlaho Jozić, redaktor nakladatelství *Biblos*, jenž je fascinován Minjovým osudem a připravuje posmrtné vydání Plećašových spisů. Jozić je posedlý Minjovým životem do té míry, že se z něho postupem času stává dokonce jeho duchovní dvojník. Diskurs díla se nezměnil, román se nese v duchu seriózní intelektuální kombinatoriky, místy myšlenkově podnětné, ale literárně jednotvárné, únavné a hermetické.¹⁷⁷

Jak uvádí Prosperov Novak, Laušić má v chorvatské literatuře roli moralisty, který narativní síť vytvářel etickými, ale ještě častěji etnickými prvky.¹⁷⁸ Jen málo autorů v jeho době se zabývalo propastmi komunismu tak úporně jako on. Dle Prosperova Novaka se Laušić

¹⁷² Tamtéž, s. 167.

¹⁷³ Tamtéž, s. 168.

¹⁷⁴ UDBA (chorvatsky Uprava državne sigurnosti, srbsky Uprava državne bezbednosti) byla tajná policie za socialistické Jugoslávie.

¹⁷⁵ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 168.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 169.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 170.

¹⁷⁸ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 276.

literárně významněji nerozvíjel, a tak vše, co mohl říct, řekl už ve svém prvním románu *Kostolomy*.¹⁷⁹

O Laušicově intelektuální próze se literární kritici v minulosti i dnes vyjadřují jako o literatuře, která má v kontextu současné chorvatské literatury zvláštní místo.¹⁸⁰ Přístup kritiky a čtenářské veřejnosti k Laušicově dílu se však v průběhu let nemění a v zásadě zůstává stejný. Přestože by Laušicova díla, tematizující etnické konflikty, otázku etiky a v neposlední řadě zločiny proti lidskosti, mohla být jakýmsi mementem společnosti, nikdy se tak v širší míře nestalo. Příčinu lze pravděpodobně hledat v čtenářské náročnosti, která je pro Laušicovo dílo opravdu charakteristická.

4.2.1 Kostolomy a Vápenka

Románová kronika Joza Laušice z roku 1960 sleduje osudy jedné zagorské rodiny na pozadí druhé světové války. K ústředním postavám otce rodiny Stipana, jeho dvěma synům Rademu a Markovi a k vnukovi Minjovi se v průběhu příběhu přidávají další postavy, ale za hlavního „průvodce“ celého vyprávění lze považovat právě Stipana. Jeho životními zkušenostmi a postoji Laušic dokresluje dějovou linii románu, která je velmi skromná. Pokud už se děj vyskytuje, „topí se v moři slov“ a pseudofilozofii.¹⁸¹

Ke čtenáři Laušic přistupuje z pozice vypravěče, jenž je velmi dobře obeznámen s místním koloritem a situací. Zároveň do nejednotné kompozice románů zapojuje hlavní postavy v podobě nekonečně dlouhého vyprávění jejich vzpomínek či vnitřních monologů. Jednotlivým postavám sice vkládá do úst autentický a bohatý jazyk plný metaforičnosti, množství asociací a symbolů, lexikálních novotvarů, lokálních výrazů a archaizmů či mnohých neobyčejných slovních kombinací, ale zároveň ho stylizuje do nepřirozené míry, a tak se časem pro čtenáře stává únavným a těžko stravitelným.

Oba romány plynou ospalým tempem, což koresponduje i s „pomalostí“ postav. Ty jsou v Laušicových románech stejně jako u většiny spisovatelů Zagory doslova „srostlé“ s kamenitým a nehostinným prostředím. Tamní přírodě a koloběhu přisuzuje Laušic zásadní až magickou moc, jež ovlivňuje celé dění a chování místních obyvatel. Díky této skutečnosti tak

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 276.

¹⁸⁰ Dostupné 1. 7. 2017 z: <http://www.matica.hr/knjige/460/>

¹⁸¹ PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004, s. 169.

autor ne zřídka líčí běžné, každodenní události lyrickým i podrobným způsobem a dokáže je tak pozvednout na jinou, vyšší úroveň.

Celý příběh se zakládá na zásadním střetu mezi dvěma bratry, Stipanovými syny. Marko a Rade se ve válečném konfliktu každý přidal k jiné bojující straně – Marko k partyzánům, Rade k ustašovcům. Na této vzájemné rodinné zradě Laušić staví vnitřní monology obou bratrů i jejich otce, ukazuje na rozpolcení osobností a osobní boj člověka sama se sebou. Staví zde do opozice rodinné pouto a ideologické přesvědčení, přičemž vítězí právě boj za vlastní pravdu. Bratrovražda a úvahy o ní z pohledu bratrů či jejich otce Stipana se v obou románech vyskytují na mnoha místech: „*Nema, druškane, više Marka Plećaša, postoji samo kostolomski bratoubojica*“ nebo „*Može samo poludit, to je jedina blagodat u ovim vrimenima... To, ili da te zakolje brat...*“¹⁸²

Marko, pachatel bratrovraždy na konci příběhu, slouží Laušićovi jako příklad proměny člověka pod vlivem válečných událostí. Na začátku si uvědomuje každé zlo, lituje, trápí se, postupem času však otupí a změní se v celku chladnokrevného člověka, který jedná bez slitování. Přesto se právě skutečnost, že ve jménu přesvědčení zabije vlastního bratra, stává klíčovým momentem pro další vývoj pokračování celé ságy rodu Plećašů. Svým skutkem Marko totiž předurčuje svého syna Minju k prokletí a zavazuje ho k očištění jeho jména a duše.

Minja se v závěru příběhu stává logickým pokračovatelem rodu a předpokládaným hlavním hrdinou budoucího dění. Jeho osudu, konkrétně jeho dětství, je již v románech *Kostolomy* a *Vápenka* věnována značná pozornost. Ostatně, dětství jako takové je důležité také pro Stipana, který o něm vypráví ve svých rozsáhlých vzpomínkách. Ani v době, která je obvykle považována za bezstarostné období života, Laušić nenachází pro své hrdiny mnoho útěchy. Dětství Minji se odehrává v pochmurných kulisách. Ty tvoří hlad, ten sužuje dle vzpomínek Stipana jeho rodný kraj odnepaměti, avšak za války se nedostatek potravin stal pro místní obyvatele ještě větším problémem. K tomu je nutné přičíst kamenitý kraj, ničivé sucho a štěkot hladových psů, ale především celkovou atmosféru strachu a beznaděje.

Válečné dětství Minji je na rozdíl od dětství jeho děda Stipana významně poznamenáno skutečností, že se jeho otec přidal k partyzánům. Otcova příslušnost k této válečné straně znamenala pro Minju urážky od ostatních dětí z vesnice a co víc, opravdové strádání. Minja nebyl členem ustašovské organizace pro děti základních škol (tzv. *ustaška uzdanica*), na což doplácel nejen urážkami a zesměšňováním, ale také nedostatkem jídla: „*A nama će svima, moj*

¹⁸² Marko (pozn. překl.): „*Príteli, už není žádný Marko Plećaš, ale jen kostolomský bratrovrah.*“

Stipan (pozn. překl.): „*Zbláznit se, to je jediné dobro v téhle době... To, nebo že tě zabije vlastní bratr...*“
LAUŠIĆ, Jozo: *Klačina*. Zagreb 1970, s. 472.

sokole, svima nama koji smo u Uzdanici, nama će se lipo svaki dan u župnom dvoru varit pura. To je jutros reka fra Anđelko. Nama pura a tebi mišje govno kad nisi u Uzdanici, kad ti je ćaća u Mosoru...“¹⁸³

Na dětech Laušić opět demonstřuje zlo a znovu dokládá jakýsi koloběh a nezvratnost osudu. Děti v Laušićově příběhu vyrůstají v krutých podmínkách, a také se tak samy chovají. Zároveň na Minjovi ukazuje i dětskou zranitelnost a naivitu, nepochopení: „*Ali sad mi se svi u selu rugaju. Mate kaže da jedini ja nisam Hrvat, nego da sam ja prodano meso i da je moj ćaća isto tako prodano meso.*“¹⁸⁴ Z dětí se vlastně stávají kopie jejich dospělých vzorů, což se projevuje nejen přímými střety, ale například i zdánlivě nevinnými hrami na ustašovce a partyzány, přičemž ustašovci vždy vítězí a partyzáni jsou v roli outsidera: „*Ne moreš! Veći iđu u ustaše, oni su jači, a vi dičurlija i koji ste bosí u partizane.*“¹⁸⁵ Minjův dětský, místy infantilní pohled na dění v jeho okolí, dostává příběh do zajímavé roviny. Laušić touto dětskou perspektivou utíká ze světa dospělých, ale jen do té míry, aby stále zachovával ponurou linii románů.

Další mužský člen rodiny Plećašů, Minjův strýc Rade, považuje bratra Marka a všechny ostatní, kteří nebojují na straně ustašovců, za zhoubu pro chorvatský národ. Ve svých vnitřních monolozích promlouvá k bratrovi a vysvětluje důvody svého chování. Obhajuje násilí, jenž pro něj představuje jedinou možnost vysvobození chorvatského národa z tisíciletého jařma, lituje, že Marko nebojuje po jeho boku a dodává, že mu nikdy neodpustí a navždy pro něj zůstane zrádce: „*Nema, Marko, ništa bez krvavih ruku i smrdljie duše, jok!*“¹⁸⁶

Sám sebe vnímá jako vykupitele chorvatského národa a je připraven ve jménu boje zabít jakéhokoli protivníka, a to i sebe: „*Marko, netko mora biti otkupitelj ove zemlje pa makar i vlastitu dušu u tom djelu izgubio, pa makar pod nož morao okrenuti i tisuće nevinih, pa makar se naposljetku u crnoga đavla pretvorio kao što se, evo, pretvaram ja.*“¹⁸⁷

¹⁸³ „*A pro nás všechny, můj milý sokole, pro nás všechny, kteří jsme v Uzdanici, budou každý den ve farním dvoře vařit krůtu. To ráno řekl farář Anđelko. Pro nás krůta a pro tebe myši hovno, když nejsi v Uzdanici, když je tvůj táta v Mosoru.*“

Tamtéž, s. 190.

¹⁸⁴ „*Ale ted' se mi ve vesnici všichni smějí. Mate říká, že já jediný nejsem Chorvat, že jsem prodané maso stejně jako můj táta.*“

Tamtéž, s. 181.

¹⁸⁵ „*Nesmiš! Větší jdou k ustašovcům, ti jsou silnější, ale vy prckové a co jste bosí, jděte k partyzánům.*“

Tamtéž, s. 114.

¹⁸⁶ „*Marko, nic nejde bez zakrvavených rukou a zkažené duše!*“

¹⁸⁷ „*Marko, někdo musí vykoupit tuhle zemi, a to i za cenu vlastní duše, i kdyby měl zabít tisíce nevinných a změnit se třeba i v černého ďábla, ve kterého se ted' měním já.*“

Tamtéž, s. 248.

Problematiky osobní odpovědnosti, lidského svědomí či celkového pohledu jednotlivých postav na válečné dění v jejich domově se Laušić nedotýká jen ve vnitřních monologích. Zásadní úlohu totiž představují často polemické rozhovory, které vedou hlavní postavy mezi sebou či s několika málo vedlejšími postavami. Jednou z takových postav je i farář Anđelko, jenž má v obci jako představitel katolické církve značný vliv. Anđelko vystupuje v příběhu vždy na straně ustašovců, své názory veřejně prezentuje a má v rukou velkou moc. Představitel církve a katolická církev samotná je v Laušićových románech vykreslena jako zásadní zprostředkovatel ustašovské ideologie. Z lidského hlediska ale Laušić staví do protipólu dva představitele církve – zmíněného faráře Anđelka a faráře Anteho. Zatímco první zmiňovaný jedná z vlastního přesvědčení, farář Ante je vyobrazen jako oběť svého duchovního poslání. Zpovědi ustašovských příslušníků z něho postupem času udělaly duševního „mrzáka“, což se stalo jednou z dalších příčin Stipanova rozchodu s vírou, ke kterému dochází v závěru příběhu. Ve svých myšlenkách promlouvá k Bohu a vinní ho z úřadu faráře, který na svou duši bere ty nejtěžší hříchy.

Laušić se obrací k Bohu jako k absolutní hodnotě, a to jak v románu *Kostolomy*, tak ve *Vápence*, o čemž vypovídá poměrně obsáhlý autorův úvod s notnou mírou patosu. Ten jen věnován osudu obyvatel *Kostolomů*, které Bůh, dle slov autora, vybral jako obětní beránky a mají tak posloužit jako výstraha pro ostatní národy. Místním obyvatelům dal Bůh do vínku jen beznaděj a pokud se obyvatelé někdy dokáží z těchto spárů beznaděje vymanit, tak to prý bude pouze jejich zásluhou.

Román *Vápenka* je jakousi doplněnou, rozšířenější verzí svého předchůdce – románu *Kostolomy*. Ve *Vápence* se objevují nové postavy, například zmíněný farář Roko, zároveň jsou některé pasáže více rozvedené (román je tedy rozsáhlejší) a některé postavy získávají více prostoru k vnitřním monologům. Jde zejména o Radeho, a především o hlavní ženskou postavu příběhu, Stipanovu dceru Anu. Ta se v jiném stavu vrací domů z blíže nespecifikovaného města, kam byla před lety poslána vlastním otcem. Již v tomto okamžiku Laušić určuje roli žen, která je ještě mnohem víc řízena něčím či někým jiným než jimi samotnými.

V první řadě je to mnohokrát zmíněné prokletí osudem, které ovlivňuje život všem místním obyvatelům. V druhé řadě je to ovšem všeobecné postavení žen na zagorském venkově v patriarchální společnosti. V případě Any se konkrétně jedná o chování otce, který ji využil jako vykoupení ze svého dluhu, posléze otěhotnění s italským vojákem a potupa, jež následovala po návratu do rodné vsi. Tam není vítána především z praktického hlediska jako další hladový krk do domu. Postava Any se tedy nachází v situaci, kdy ji vlastní rodina nevidí

ráda a okolí ji odsuzuje jako městskou poběhlici. Laušić do jejích pocitů zahrnul především pocit vlastní zbytečnosti a nepotřebnosti.

Z druhého pohledu je Ana hlavní představitelkou křehkosti, svým způsobem jako malý Minja. Obě postavy ostatně Laušić staví do blízkého vztahu tety a synovce, kdy se zdá, že pro Minju se spíš Ana stává hlavním ženským elementem v rodině, nikoliv jeho vlastní matka. Ana je zároveň také jedinou postavou příběhu, která z provinčního prostředí skutečně přišla do delšího kontaktu s městem. To Laušić staví do přímého kontrastu se životem na zagorské vsi poměrně v malé míře, a to například v představách malého Minji nebo právě prostřednictvím Aniných vzpomínek. V nich myslí na alespoň v noci osvětlené ulice a bezstarostné, smějící se lidi, které porovnává s jednotvárností a strnulostí svého rodného kraje.

Další ženské postavy jsou spíše zanedbatelné a Laušićovi slouží jako kulisa k dokreslení už tak temného obrazu celého příběhu. Takovým příkladem může být i dívka, kterou Rade přivedl do jiného stavu a nemá být jedinou. To je také jeden z mála momentů, který se netýká základní charakteristiky postav podle role v rodině či příslušnosti k jedné z bojujících válečných stran. Každá z Laušićových postav je obtěžkána celospolečenským údělem, zároveň je determinována vlastními, osobními problémy. Laušić usiluje o niterní sondu do světa svých hrdinů, což se mu i zčásti daří, na druhou stranu však ve čtenáři jen těžko vzbudí cokoliv jiného než jen pochmurný dojem ze souvislé, monotónní řady nešťastných lidí.

Konec obou románů se nese ve znamení smrti, a to nejen díky již zmíněné bratrovraždě, ale také kvůli smrti hlavního mentora Stipana. Skutečnost, že Stipan umírá přirozenou cestou neulehčuje jinak trýznivou situaci, která nastala v rodině Plećašů. Ta se v závěru příběhu ocitá bez obou živitelů rodiny, protože Marko se po zabití vlastního bratra skrývá, a tak jeho žena, Ana i Minja zůstávají bezprizorní. Zdánlivě beznadějný konec dává Laušićovi prostor k pokračování v líčení osudu jedné kostolomské rodiny. Minja na sobě ponese břímě svého otce a dle božského proroctví úděl bezvýchodnosti a utrpení.

4.3 Jovan Radulović (*1951)

Jovan Radulović se narodil roku 1951 ve vesnici Polača v blízkosti města Knin, kde také vystudoval gymnázium. V roce 1971 se přestěhoval do Bělehradu a zde diplomoval na Filozofické fakultě. Kromě toho, že je autorem mnoha povídek, románů i dramat, byl také profesorem na gymnáziu či ředitelem městské knihovny (obojí v Bělehradě). Za své literární dílo, které je přeloženo do několika světových jazyků (mimo jiné do angličtiny, ruštiny, italštiny

či němčiny) byl oceněn mnoha literárními cenami.¹⁸⁸ Téměř celou svou tvorbu Radulović věnoval tematizaci života Srbů v Chorvatsku.¹⁸⁹

Radulović a jeho dílo, charakteristické regionálním zaměřením, orientací na venkovský život a osudy „malých, obyčejných“ lidí, dialektismus či ožívování vyprávění, Jovan Deretić řadí k hlavnímu prozaistickému proudu sedmdesátých a osmdesátých let, který se zakládal na klasickém realismu.¹⁹⁰ Stejně jako Simo Matavujl se věnuje regionálním tématům a svým způsobem je blízký i Vladanu Desnicovi, jelikož častým tématem Radulović je osud „srbské inteligence“ v prostředí Zagory, jak v povídkách, tak v románu *Život uplynul* (1997, *Prošao život*).

Mezi nejzásadnější Radulovićova díla patří drama *Holubník* (1983, *Golubnjača*), vzniklé na základě jedné z povídek ze stejnojmenné sbírky z roku 1980. Věnuje se zločinům, které páchali Chorvaté na Srbech za druhé světové války, což byl také důvod, proč Radulović čelil ostré kritice za nacionalistické postoje v tehdejší Jugoslávii.

Sbírce *Holubník* předcházela sbírka povídek *Ilinštak* (1978), další sbírky pak vyšly v roce 1988 s názvem *Dále od oltáře* (*Dalje od oltara*) či v roce 2000 pod názvem *Ideální místo* (*Idealan plac*). Román *Bratři po matce* se roku 1988 dočkal filmového zpracování od režiséra Zdravko Šotra, dále následovaly romány *Život uplynul* a *Od Ohnivé do Blahoslavené Marie* (2008, *Od Ognjene do Blage Marije*). V tomto mozaikově zpracovaném románu se Radulović věnuje událostem 90. let, konkrétně vojenské operaci „Bouře“ (*Oluja*).¹⁹¹ Dle názoru literární kritiků je Radulovićův autorský přístup – navzdory tomu, že se opírá o historická fakta a konotace – oproštěn od ideologického, nacionálního i heroického hlediska.¹⁹² Podle mnohých Radulović odtajňuje, proč Srbové navždy opustili v panice a bez odporu místa, kde žili mnoho let a autorův přístup chápou jako „protiválečný a antihrdinský.“¹⁹³ Sám Radulović se prý do Chorvatska po operaci „Bouře“ už nikdy nevrátil.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Dostupné 1. 7. 2017 z: <https://www.zapadnisrbi.com/zasluzni-srbi/knjizevnost/111-jovan-radulovic>

¹⁸⁹ Dostupné 1. 7. 2017 z: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:501713-Jovan-Radulovic-Srbi-u-Hrvatskoj-zive-u-getima>

¹⁹⁰ Dostupné 1. 7. 2017 z: http://rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_12.html#_Toc412464350

¹⁹¹ Ofenziva chorvatské armády v srpnu 1995, nazvaná „Bouře“, vypudila z Republiky srbská Krajina (na Bělehradě zcela závislý stát byl vyhlášen v prosinci 1991 a kontroloval okolo třetiny území Chorvatska) přibližně 200 000 srbských civilistů. Ti přechali v kolonách, do kterých stříleli chorvatští letci, docházelo k vraždám mnohých civilistů (především starých lidí) ze strany polovojenských jednotek a k cílenému vypalování domů uprchlých Srbů.

PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004, s. 523.

¹⁹² Dostupné 1. 7. 2017 z: <http://www.smrtinakazna.rs/sr-latn-rs/teme/smrtinakaznauknjizevnosti/jovanradulovic.aspx>

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Jovan Radulović se v rozhovoru z roku 2014 pro internetový portál Novosti.rs mimo jiné vyjadřuje k problematickým tématům srbského národa nejen v souvislostech s událostmi v devadesátých letech. Vyjadřuje s k procesu mizení cyrilice v Chorvatsku již od dob jugoslávského socialismu, za což byl napadán v chorvatském

V souvislosti s literární příslušností Raduloviće se nabízí otázka příslušnosti spisovatelů, kteří píšou tak blízkými jazyky, jako jsou chorvatština a srbsština. Mezi literaturami těchto jazyků neexistují tvrdé a jasné hranice a dochází zde k přirozenému mísení kultur. Miljenko Jergović se ve svém článku, nazvaném *Vyhnaná literatura (Izgnana književnost)*, věnuje právě národní příslušnosti vybraných autorů, které je z tohoto hlediska složité zařadit do jedné či druhé literatury. Jergović si všímá rozdílu mezi chorvatským a srbským přístupem. Dle jeho názoru se Chorvaté svých „nepohodlných“ autorů a jejich děl z různých důvodů zreknu, zatímco u Srbů k takovýmto případům nedochází ani v případě, kdy lze daného autora skutečně považovat za národního zrádce.¹⁹⁵

Zajímavý je případ srbských spisovatelů, kteří pochází z Chorvatska. Mezi ně patří právě Jovan Radulović, Vladan Desnica či Simo Matavulj. Jergović se ve svém příspěvku zabývá otázkou, zda je možné tyto spisovatele zařadit do chorvatského literárního korpusu, zda je srbská kultura v Chorvatsku vnímána jako součást obšírněji pojímané chorvatské kultury nebo má status vetřelce.¹⁹⁶ V této souvislosti Jergović opět porovnává chorvatský a srbský přístup, přičemž ten srbský vnímá jako liberální (dle Jergoviće jsou v srbském prostředí díla menšinových autorů chápána jako součást širší srbské kultury), zatímco v chorvatském přístupu spatřuje účelovost. Tu dokládá na případě Vladana Desnici, který je, jakožto autor významného románu *Jaro Ivana Galeba*, považován Chorvaty za chorvatského spisovatele. Jergović tuto skutečnost vysvětluje jakousi jazykovou a stylistickou neutrálností románu, kvůli které je v zájmu chorvatské literatury Desnicovo srbství přehlíženo.¹⁹⁷

Simo Matavulj (1852–1908), autor humoristického románu *Františkán Nezbedník* (1892, *Bakonja fra Brne*, slovensky 1949). Ten je, jak uvádí Jergović, již dlouho dobu vyřazen z chorvatských školních osnov. Chorvatský Srb původem ze Šibeniku, který svými tématy, prostředím i jazykem plně zapadá do chorvatské kultury není považován za chorvatského spisovatele. Otázkou dle Jergoviće tedy zůstává, jaké jsou příčiny tohoto „vyhoštění“, pokud to nejsou důvody etnické.¹⁹⁸

Dalmatského a kninského rodáka Jovana Raduloviće Jergović považuje za autora důležitého pro chorvatskou literaturu, i když jak sám dodává, Radulović o případnost

tisku. Stejně tak tomu bylo v případě, kdy na konci osmdesátých let prohlásil, že Srbové v Chorvatsku mají horší životní podmínky než Srbové v Kosovu. O dnešní situaci Srbů žijících na území Chorvatska říká, že Srbové zde žijí v ghettech.

Dostupné 1. 7. 2017 z: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:501713-Jovan-Radulovic-Srbi-u-Hrvatskoj-zive-u-getima>

¹⁹⁵ Dostupné 1. 7. 2017 z: <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/izgnana-knjzevnost/>

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž.

k chorvatské literatuře nestojí. Ve svých dílech Radulović zůstává věrný rodnému kraji (tématy, jazykem i prostředím), což je pro Jergoviće určující a zásadní otázka. Raduloviće lze tak vnímat jako spisovatele zásadního nejen pro srbskou literaturu, ale rovněž pro chorvatskou.

4.3.1 Bratři po matce

V románu *Bratři po matce* Jovan Radulović čtenářsky přitažlivým způsobem vypráví o osudech dvou polobratrů, jejich matky a otců odlišné národnosti. Životy svých hrdinů Radulović zároveň navazuje na dějiny Dalmatské Zagory a její obyvatele. Kompozice románu není jednotná, střídají se pasáže vyprávěné v er-formě s kapitolami, které mají formu dopisů, kde Radulović využívá ich-formu. Struktura díla je jasně daná, pravidelně se střídají dopisy s vyprávěním, obojí v počtu osmi. Dopisy jsou kratší, vyprávění má vždy tři části a vedle příběhů úzkého kruhu rodinných příslušníků zahrnuje příběhy jiných postav souvisejících s rodným krajem, nebo s životem obou bratrů. V souvislosti s touto skutečností má vyprávění retrospektivní charakter, díky kterému Radulović velmi dobře udržuje čtenářův zájem a pozornost.

Příběh začíná v sedmdesátých letech v Bělehradě, vraždou na maturitním večírku. Ten, kdo vraždu spáchal, gymnaziální student Veselin Cvjetković, je bratr Braca Gavrana. Tato nešťastná událost zabránila dalšímu vývoji jejich bratrského vztahu, který ostatně navázali nedávno před touto tragédií.

Veselin na večírku zabil spolužáka, který vyprovokoval bitku urážkami vůči němu samotnému, Veselinovi se totiž vysmívali kvůli jeho původu, a dívce Dance, do které byl Veselin zamilovaný. Ted' si za vraždu svého vrstevníka ve vězení odpykává trest. O tom, co se stalo se jeho bratr Braco dovídá z novin a rozhodne se, že Veselinovi bude prostřednictvím dopisů vyprávět o svém životě. O tom, jaké bylo jeho dětství za války, o nešťastné lásce, o matce, o vojně, práci či emigraci. Zdánlivě běžná osobní témata ale doplňuje svědectvím o válečném dění, které, jak v dopise zdůrazňuje, by Veselin měl znát.

Své vyprávění začíná příběhem matky Vranky Franić. Ta pocházela z chudé rodiny z Imotské krajiny. S otcem Braca, Chorvatem Antišou Gavranem se seznámila, když hledala práci. Společně žili ve vesnici Šmrekovo, která je se sousední obcí Kulina hlavním dějištěm příběhu. Jak Braco v dopisech líčí, od jeho narození roku 1937 do začátku války se ve Šmrekovu žilo klidně a dobře.

Braco Veselinovi popisuje zvrát, který nastal v roce 1941, kdy mu byli čtyři roky a jeho otec Antiša se hned na začátku války připojil k místním ustašovcům. Braco vypráví o náborech

místních chorvatských mužů do ustašovského hnutí, o propagandě hnutí, která cílila na vyvolání nenávisti vůči srbskému pravoslavnému obyvatelstvu. V této souvislosti komentuje fakt, že přimět místní obyvatele na svou stranu nebylo obzvlášť těžké: „*Među nepismenima, a jadnima i gladnima, ne moraš puno politički da bi ih na svoju stranu preveo. Ubogu narodu nije do uzvišenih zamišljanja.*“¹⁹⁹ Postoje místních obyvatel se značně radikalizovaly, k čemuž Braco dodává, že stejně tomu bylo i na srbské straně a ta jim nezůstala nic dlužna.

Kromě vzpomínek na reálné dění ve Šmrekovu a v Kulině Braco vyjadřuje svá vlastní stanoviska k tehdejší i aktuální době, ze kterých vyplývá, že on sám je přesvědčeným chorvatským nacionalistou: „*Dvojica muslimana u Šmrekovu su zadržana, položili su zakletvu vjernosti Poglavniku. A on je takve, zbog savezništva i saradnje i zajedničke mržnje prema Srbima, nazvao cvijećem hrvatskog naroda, što je besmisleno, pretjerano, lažno i previše udvorički.*“²⁰⁰

Své nacionalistické postoje dává najevo téměř po celou dobu vyprávění, Veselinovi předkládá pohled na chorvatské dějiny a postoje vůči Srbům: „*Ovo više nije njihova zemlja, oni su ovamo posljednji stigli i zagazdili, neće nikako da shvate da su dotepenci. Među tisućama pisama i izvještaja, koja leže po rimskim i drugim pismohranama, prava je rijetkost, da neko od njih ima koju lijepu riječ o ponašanju barem nekih pravoslavaca prema katolicima. (...) Ovakve riječi i ovakvu povijest nalazim i danas u ustaškim novinama. Koliko je istinito? Ne znam – pošto kupio, po to i prodajem.*“²⁰¹ Braco se chová podle svého přesvědčení, nese s těžkým srdcem, že jeho matka je pohřbená v Kulině, v té „pravoslavné zemi,“ při prvním a zároveň posledním setkáním s vlastním bratrem si neodpustí poznámky k jeho srbství.

Válečnou hrůzu Braco dokládá patrně nejjednoznačněji konečným rozhodnutím šmrekovských ustašovců o zabití kulinských Srbů, přičemž detailně popisuje přípravy a průběh této masové vraždy. Pro něho samotného a jeho matku Vranku přichází těžké časy po smrti Bracova otce, který byl zabit při bojích s partyzány. Po válce ji navíc o veškerý skromný

¹⁹⁹ „*Mezi negramotnými a hladovými chudáky se nemusíš moc politicky namáhat, abys je získal na svou stranu. Chudý lidi nestojí o vznešený úmysly.*“

RADULOVIĆ, Jovan: *Braća po materi*. Beograd 1986, s. 61.

²⁰⁰ „*Dva muslimové zůstali ve Šmrekovu, složili slib věrnosti Pavelićovi. A on je kvůli spojení a spolupráci a společné nenávisti k Srbům nazval výkvětem chorvatského národa, což je nesmyslné, přehnané, lživé a přehnaně podbízivé.*“

Tamtéž, s. 58.

²⁰¹ „*Tohle už není jejich (Srbů, pozn. překl.) země. Přišli sem jako poslední a usadili se tu, nedokáží pochopit, že to oni jsou tady náplava. Mezi tisíci dopisů a oznámení, které leží v římských a dalších archivech je vzácnost najít hezké slovo o chování alespoň nějakých pravoslavných vůči katolíkům. (...) Taková slova a takové dějiny nacházím i dnes v ustašovských novinách. Co je na tom pravdy? Nevím – co jsem koupil, to taky prodávám.*“

Tamtéž, s. 60.

majetek připraví místní ustašovci, kteří neutekli a skrývají se v okolních horách. Vranka se s malým Bracem rozhodne hledat útočiště v sousední Kulině, kde potkává lesníka a člena komunistické strany, Krstana Cvjetkoviće. Ten, na rozdíl od většiny ostatních obyvatel, netrpí předsudky a Vrance a jejímu synovi nabídne ochranná křídla. Přesto Braco i jeho matka v Kulině nadále čelí své minulosti. Bracův ustašovský původ mu v dětství a mládí okolí stále připomínalo. Po válce se mu dostávalo opovržení a ústrk od tamních obyvatel, kteří nemohli zapomenout, kým byl jeho otec. Na vojenské službě v Mariboru jeho původ rovněž nezůstal bez povšimnutí, stejný úděl měl i Josip, se kterým se na vojně seznámil. Ten Braca také zásadně ovlivnil, protože mu vnuknul myšlenku odejít do emigrace, kam se později Braco opravdu uchýlil: „*Za nas dvojicu u ovoj državi neće nikad biti dobro. Ja ću našima preko granice, čim odslužim vojsku.*“²⁰²

Braco se bratrovi v dopisech také svěří se svou láskou k dívce ze sousedství – Anici. Jejich vztah ale skončil dříve, než by ho vůbec bylo možné nazvat vztahem. Rodiče dceři Anici za žádných okolností nechtěli dovolit, aby se s člověkem Bracova původu scházela. Braco byl následně odvelen na vojnu do Mariboru. Anica byla po zmařeném útěku za Bracem provdána za o několik let staršího násilníka, kterého jí vybrali a nikdy už se s Bracem nesetkala. Radulovićovy dvě hlavní ženské postavy – Anica a Vranka – reprezentují méněcennou roli žen v ryze maskulinním prostředí. Příběh Anice je charakteristický nenaplněnou láskou, jejím následným alkoholismem a domácím násilím. Vranka ve svém životě čelí ztrátě obou manželů a otců svých synů, společenskému opovržení, chudobě a samotě.

Braco vzpomíná také na chvíli, kdy naposledy spatřil matku, Krstana a tehdy jen tříměsíčního polobratra Veselina. Přestože Krstan Braca přijal jako vlastního, Braco si k němu nikdy nenašel cestu, protože jeho srbský původ pro něj byl nepřekonatelný. Krstan byl vnímán jako poctivý, důvěryhodný a pracovitý muž oddaný straně. Během Bracovy návštěvy však dojde k odhalení Krstanovy zpronevěry peněz, načež Krstan spáchá sebevraždu oběšením. V tento okamžik Braco ihned opouští matku, která tak zůstává opět sama – bez muže i dospělého syna, jen s malým Veselinem. Později Braco lituje, že svou matku zanechal samotnou v takové situaci, navíc ji už nikdy nenapsal, ani ji nespapřil.

Životní cesty jednoho syna a matky se rozešly. Braco po vojně emigruje do Rakouska, kde se živí jako psovod, Vranka sama vychovává Veselina v dinárské Kulině. Po Krstanovi zdědí peníze, za které se rozhodne dostavět dům. Rekonstrukce domu se stává jejím novým životním smyslem a vše nasvědčuje tomu, že na Vranku se konečně usmálo štěstí. Se stavbou jí pomáhají

²⁰² „*Pro nás dva to v tomhle státě nebude nikdy dobré. Až skončím vojnu, půjdu k našim za hranice.*“
Tamtéž, s. 154.

lidé z vesnice, ale posledního července 1971 ožívá nezapomenutá minulost. V sousedním Šmrekovu se pod záštitou Matice chorvatské koná kulturní akce, jejíž součástí je přednáška na téma *Chorvatsko včera, dnes a zítra*, šíření plakátů s nacionalistickými hesly (*Hrvatska Hrvatima* či *Ko nije Hrvat neka napušta hrvatsku zemlju*)²⁰³ a další veřejné projevy, které uráží srbské obyvatelstvo a vybízí k chorvatskému nacionalismu. Reakce místních Srbů na sebe nenechají dlouho čekat a po více než dvaceti letech od skončení války se otevírají staré rány. Sousedé, kteří Vrance pomáhají na stavbě na ni zaútočí a znovu ji připomenou její „ustašovskou minulost.“

Ve stejný den se po několika letech vrací do Zagory Braco, a to se záměrem založit nedaleko Kuliny a Šmrekova požár. To se mu podaří a činí mu to značné potěšení: „*Dinara je plamtila onako kako sam priželjkivao i sanjao, kako je naređenje glasilo. Moja planina se pred mojim očima, mojom zaslugom, mijenjala!*“²⁰⁴ Touto událostí Radulović staví Braca do role kriminálního, a ještě víc do pozice ztracené existence, člověka bez domova. Zároveň ukazuje na Bracův fanatismus a vyšinutost, které lze vnímat jako důsledek nenaplněné touhy po samostatném chorvatském státě, po „čisté chorvatské Dinaře.“

Tragická smrt Vranky (při stavbě domu ji zabije elektrický proud) vede k odchodu Veselina z Kuliny, který se rozhodne nastoupit do třetího ročníku gymnázia v Bělehradě. Zásadním momentem před jeho odchodem, těsně po Vrančině smrti, je však doručení dopisu od bratra Braca. Bratra, kterého do té doby nikdy neviděl, bratra, o kterém si i jeho vlastní matka myslela, že už pravděpodobně nežije, protože se jí nikdy nezval. Dopis, v němž se Braco matky ptá, zda od něj nepotřebuje pomoci přichází pro Vranku pozdě, ale pro bratry se stává začátkem navázání vzájemné komunikace.

Bělehrad se po více než roce dopisování stává jediným místem setkáním bratrů v dospělosti. Dělí je necelých dvacet let života, které každý prožil v jiném prostředí, jiná víra. Oba vyrůstali bez svých otců, přesto jsou svým původem poznamenáni na celý život. Podle očekávání bylo jejich setkání plné rozpaků a k dalšímu již nedošlo kvůli Veselinově vazbě.

Z výše uvedeného vyplývá, že hlavní úlohu hrají Bracovy dopisy, Veselinova role v spočívá v roli naslouchače. Jeho příběh Radulović předává čtenáři prostřednictvím vyprávění o fatální mladické chybě, první studentské lásce i potřebě rodinné vazby alespoň k jedinému

²⁰³ „Chorvatsko Chorvatům“ či „Kdo není Chorvat, nechť opustí chorvatskou zem“ Tamtéž, s. 171.

²⁰⁴ „Dinara plála tak, jako jsem si to vysnil a přál, jak zněl rozkaz. Moje hora se před mými očima, mou zásluhou, změnila! Tamtéž, s. 201.

člověku, který se v jeho životě objevil ve chvíli, kdy o toho nejzásadnějšího – svou matku – přišel.

Veselinovo problematické dospívání Radulović popisuje zejména na školním výletu bělehradského gymnázia do Splitu, ze kterého Veselin společně se svým spolužákem Savićem a Dankou utíkají a stráví nějaký čas ve Veselinově rodném domě v Kulině. V této souvislosti se Radulović dotýká také mladíkových prvních sexuálních zkušeností.

Filmové zpracování románu z roku 1988, které bylo v roce 1989 oceněné dvěma cenami na Mezinárodním televizním festivalu Zlatá Praha,²⁰⁵ slouží jako zajímavé doplnění literárního díla. Filmové drama režiséra Zdravka Šotra vystihuje atmosféru příběhu i přesto, že je na rozdíl od knihy zkrácenou variantou příběhu. Temné události v kamenitých kulisách dinárských vesnic film ukazuje velmi působivě, herecké výkony jsou rovněž přesvědčivé. Režisér se literární předlohy držel důsledně, ale konec příběhu zásadně změnil. Zatímco v literární předloze se bratři setkávají ještě před tragédií, jen na chvíli a s nepříliš nadějnými vyhlídkami, protože léta absolutního odloučení mezi nimi vytvořila hlubokou propast, ve filmové verzi si bratři v závěru doslova padnou kolem krku a skončí ve vzájemném objetí v kulisách bělehradského vězení, kam Braco přišel svého bratra navštívit. Tento šťastný konec v původní literární předloze chybí a závěrečná slova posledního osmého dopisu Braca Veselinovi naopak naznačují definitivní bratrský rozkol: „*Ništa više ni mili ni dragi brate! Nikada ti nikakva pisma nisam pisao, povijest u glavu utuvljivao, pripovijedanjem u obliku vršaja te zabavljao. Sve što se dešavalo u tim pismima, nije istina, a niti laž. Nije postojalo, osim možda u tvome snu koji se nikada neće ostvariti. Šmrekovo ne postoji, niti u njemu Antišin grob ... Ne penji se za mnom, opržićeš se. Neće te niko spašavati i liječiti. Ne budi uporan i lud. Ako me i nađeš, nećeš me naći.*“²⁰⁶

Je otázkou, proč režisér Šotra zvolil do svého filmu téměř americký „happy end.“ Ze společenského hlediska by bylo možné na konci osmdesátých let tuto smířlivou variantu vnímat jako alegorii na chorvatsko-srbské smíření, což bylo v době ožívování nacionalistických

²⁰⁵ V českém prostředí byl film uveden pod názvem *Nevlastní bratři*. Dostupné 22. 07. 2017 z: <https://www.csfd.cz/film/34989-nevlastni-bratri/komentare/>

²⁰⁶ „*Už nebude žádný milý nebo drahý bratře! Nikdy jsem ti žádné dopisy nepsal, historii do hlavy nevštěpoval, vyprávěním jako na mlatě tě nebavil. Všechno, co se dělo v těch dopisech, není ani pravda, ani lež. Neexistovalo to, leda tak ve tvém snu, který se nikdy neuskuteční. Šmrekovo neexistuje, stejně jako v něm není Antišův hrob ... Nešplhej za mnou, spálíš se. Nikdo tě nebude zachraňovat a léčit. Nebud' zatvrzelý a pošetilý. I kdybys mě našel, nenajdeš mě.*“

RADULOVIĆ, Jovan: *Braća po materi*. Beograd 1986, s. 240.

tendencí spíše zbožným přáním.²⁰⁷ Radulovićovi hrdinové ale zůstávají sami, bez rodinných vazeb, s břemenem provinění na svých bedrech.

²⁰⁷ V polovině osmdesátých let Srbové začali s mediálními zprávami o ohroženosti Srbů v bývalé Jugoslávii, především v Socialistické autonomní oblasti Kosovo a Socialistické republice Chorvatsko. Jejich záměr byl homogenizovat všechny Srby, aby změnou Ústavy posílili svou dominanci ve federálním státě. Události v Bělehradě pak brzy získaly statut pokusu o obnovení tzv. velkosrbského projektu z 19. století, kdy západní hranice tzv. *Velike Srbije* (Velkého Srbska) měla tvořit linie Virovitica–Pakrac–Sisak–Karlovac–Ogulin–Karlobag, což byla de facto hranice osmanského dobývání v Chorvatsku od 15. do 17. století. Srbský tisk a veřejné vystupování Slobodana Miloševiče vzbudily srbský nacionalismus do takové míry, že jeho šíření na území Chorvatska nešlo zastavit. Tzv. *događanja srpskoga naroda* (události srbského národa) byly události, které v roce 1989 vyvolali mezi Srby v Chorvatsku obavy o jejich bezpečnost a radikalizovali se mimo jiné také na srazech, mítincích, setkáních) organizovali srbští politici i v Dalmatské Zagoře, což značně zhoršilo vztahy Chorvatů a Srbů nejen v této oblasti. Počátky posledního jugoslávského konfliktu se tedy dají datovat už od 28. 2. 1989, kdy Srbové z Kninu a okolí protestovali proti údajné „spolupráci chorvatských a slovinských politiků s albánskými separatisty.“ Toho dne se také konal velký shromáždění Srbů v Bělehradě. Potom se duchovní pravoslavná slavnost 600. výročí bitvy na Kosovu (9. 8. 1989) u kostela Lazarice v Kosovu v blízkosti města Knin proměnila v politický sraz Srbů z Chorvatska i dalších republik, ve kterém dominovaly četnické symboly a velkosrbské slogany.

KUSIN, Vesna: *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Zagreb 2007, s. 287.

5 Závěr

Cílem práce bylo přiblížit obraz dění během druhé světové války v prostoru Dalmatské Zagory na základě komparace čtyř prozaických děl chorvatských a srbských spisovatelů. Analyzované romány *Andělé hezky zpívají* Vojina Jeliće, *Kostolomy* a *Vápenka* Joza Laušiče a *Bratři po matce* Jovana Raduloviće vycházely od začátku druhé poloviny 20. století do osmdesátých let.

Z hlediska dnešního uplatnění románů stojí dílo Vojina Jeliće a Joza Laušiče na okraji čtenářského zájmu, a to především z důvodu jejich těžko akceptovatelného literárního zpracování. Ve svých románech se oba více či méně úspěšně pokouší o novátorské literární postupy v poválečné tvorbě a tematicky se zaměřují na svůj rodný kraj, ostatně stejně jako jejich následovník Jovan Radulović. Zatímco v Laušičově a Jelićově analyzovaném díle jsou do popředí zájmu postaveny zejména rozsáhlé a monotónní popisy vnitřních pocitů a nálad hlavních postav pouze na počátku války, v Radulovićově románu je válka určující pro další vývoj hrdinů, který autor sleduje až do své současnosti. Radulovićův příběh je se zřetelem na svou aktuálnost napsán živým jazykem a čtivým způsobem, čímž se značně liší od předchozích komparovaných děl.

Kromě etnického a náboženského napětí, které s sebou přinesl specifický časoprostor války do národnostně smíšené Dalmatské Zagory, dochází k následné vojenskopolitické polarizaci: Chorvaté jsou vnímáni jako stoupenci ustašovské organizace, Srbové jako přívrženci četnické organizace a jako třetí síla vstupuje do děje i dějin partyzánské hnutí, do něhož se zapojují jak Chorvaté, tak Srbové.

Intimní rovinu válečné situace autoři líčí prostřednictvím konkrétního rodinného kruhu, ve kterém staví do protikladu postoje jednotlivých členů (kdo je na čí straně). Autoři svými postavami nepřímou nastolují etické otázky o tom, jak válka rozvrací rodinu, sousedské i občanské vztahy a jak zlo ovlivňuje chování lidí, kteří se měli rádi a vzájemně si pomáhali.

Zásadní otázkou je pak ta, jak moc válka poznamenala charaktery lidí a jaké stigma si přeživší nesou do poválečného života v nové formě totality. U Jeliće a Laušiče jde o zobrazování psychického dopadu na jednotlivce již v průběhu válečného dění, Radulović staví válku primárně do pozadí, do minulosti. Jeho dva hlavní hrdinové válku sami nezažili (nebo na ni vzpomínají z dětské perspektivy), ale jejich následný život ovlivnila značným způsobem, aniž by danou situaci mohli výrazně změnit. V rovině osudovosti se slovesná díla potkávají. Ve všech analyzovaných dílech se jakási předurčenost stává podstatným

hybatelem jednotlivých životních cest. Nejvyšší míru této fatálnosti lze nalézt v Laušicových dílech, Jelićova díla zase obsahují jistou dávku patetiky. U Raduloviće osudovost není na prvním místě, ale v kontextu komparovaných děl jeho příběh velmi dobře zapadá do linie prózy o „nešťastných lidech“ Zagory.

Druhým, neméně podstatným společným bodem všech románů je skutečnost, že hlavními postavami jsou bratři. Toto tvrzení neplatí pouze v případě první části Jelićova románu, kdy je hlavním hrdinou outsider společnosti, postižený mladík Mladen Traživuk. V ostatních případech je vždy zásadní spor mezi bratry, který vzniká na základě příslušnosti k jedné z bojujících stran. Výjimku opět tvoří situace mezi bratry v Radulovićově románu, kteří se osobně setkali až v dospělosti, dávno po válce a kteří jsou „pouze“ potomky dvou otců odlišné víry a ideologie.

Jelić ve svém příběhu tematizoval rozkol mezi bratry Ljubanem a Milošićem, ve kterém se Ljuban připojuje k partyzánům a Milošić bojuje na straně četníků. Laušićův rodinný spor je postaven na konfliktu partyzána Marka a jeho bratra, ustašovce Radeho. U Raduloviće potomci srbské matky a dvou otců – jednoho ustašovce, druhého Srba – čelí následkům svého odlišného původu a snaží se k sobě najít cestu. V ostatních případech jsou vzájemné bratrské vztahy naopak přetřhány a sami aktéři sporů se o porozumění nebo smíření ani nepokouší. Každý z bratrů staví na první místo vlastní přesvědčení, nikoliv rodinné pouto. S odlišnými postoji se vyrovnávají ve svých myšlenkách, ve kterých občas projeví i lítost nad zpřetrhaným bratrským poutem, převažuje ale spíš zloba a nepochopení. Nenávist ke svým bratrům pak projevují otevřeně zejména veřejně a vystupují nekompromisně.

V románech je chorvatsko-srbské soužití tematizováno podle očekávaných představ o soužití dvou národů, které se ocitly ve válečné vřavě na dvou opačných březích. Autoři svými díly podávají svědectví o dění ve svém rodném kraji, aniž by snižovali utrpení jednoho či druhého národa. Ukazují na vzájemné krutosti, které na sobě byli schopni páchat sobě blízcí lidé – známí, sousedé, rodina. Nezastávají se žádné strany, jejich role spočívá v popsání každého lidského strádání bez ohledu na národnost či víru. Dalším poselstvím románů je bezpochyby výše zmíněná skutečnost bratského, potažmo rodinného sporu ve jménu víry a ideologie. Autoři tím společně poukazují na válečný fanatismus, na to, jak vysokou měrou válka dokáže lidi změnit.

Obecně lidská rovina románů je tedy jednoznačná – ve válce strádali všichni, bez rozdílu, nehledě na vyznání a národnost. Přesto lze konstatovat, že ustašovské hnutí představuje bezpochyby největší zlo ve všech románech. U Vojina Jeliće, který se zabýval

osudy chorvatských Srbů o této skutečnosti vypovídá velmi významně deník Mladena Traživuka. Ten je díky svému tragickému závěru jasným dokladem ustašovského řádění na kninských Srbech.

V Laušicových románech nedochází k tak explicitnímu líčení tragických událostí, o negativním vnímání ustašovského hnutí ovšem nelze pochybovat. Jako příklad by jistě bylo možné uvést zmíněné znevýhodňování hlavního dětského hrdiny Minji na základě partyzánského působení jeho otce Marka nebo zavrnutí vlastním otcem v případě syna ustašovce.

Radulović příběhem o dvou bratrech, kteří se narodili každý jinému otci a do jiné doby, ukazuje na to, jaké stigma představovalo být potomkem představitele ustašovského hnutí v poválečné jugoslávské společnosti. Radulović popisuje válečné dění perspektivou již dospělého muže, který se ve vzpomínkách vrací ke svému dětství. Dětství či mládí je rovněž důležitým společným atributem analyzovaných románů. Prostřednictvím výpovědi fyzicky postiženého mladíka Mladena, Minji či malého Braca autoři syrovým způsobem znázorňují to, co potřebují – čistý a nezkreslený pohled, který právě dětská perspektiva nabízí.

V analyzovaných dílech převládají mužské hlavní postavy, přesto je zajímavé porovnat úlohu a charakteristiku žen, které v příbězích hrály důležitější roli. V případě Jelićova románu lze konstatovat, že ženy mají v jeho příběhu nejpočetnější zastoupení. Ženský element zde charakterizuje mateřská láska i láska muže k ženě (Mladen a jeho platonická láska k dívce ze sousedství, poručík Asanović a jeho láska k místní vdově), zatímco v druhých dílech jsou zajímavé především postavy matek, respektive v případě Laušicovy Any je to postava tety, která se však pro malého Minju stává velmi důležitou.

Pro všechny ženské postavy je charakteristická psychická síla, protože všechny jsou vystaveny těžkým životním zkouškám. Bez jakékoliv ambice patetizovat či zveličovat jejich úlohu, je nutné zdůraznit jejich roli a rovněž okomentovat vztahy, které měly se svými syny. V případě Mladena Traživuka tvořil jeho komplikovaný vztah k matce jednu ze zásadních rovin jeho deníku. Jeho matka byla vylíčena jako pracovitá žena, která byla pro svého syna ochotna udělat cokoli, on však zpočátku její snahu ani lásku nedokázal ocenit. Zároveň ji vinil ze svého postižení a zmítal se v chaotických pocitech nenávisti a lásky, v závěru příběhu k ní ale nachází cestu.

Život Any je silně ovlivněn muži, kteří jsou v jejím okolí. Toto tvrzení ostatně platí pro všechny zde zmiňované ženy. Ženy v patriarchální společnosti neměly právo volby, o jejich životě rozhodovali otcové či manželé a často byly obětmi domácího násilí (stejně

jako matka Mladena Traživuka, jejíž manžel byl alkoholik a násilník). Ana byla rozhodnutím otce poslána z domu, aby posloužila jako splacení jeho dluhu a po návratu je zavrhaná okolím i vlastní rodinou.

Matka Braca a Veselina je za svého života souzena podle toho, kdo je její muž, což konkrétně představuje poválečné opovržení vůči její osobě. Její manžel, ustašovec, během bitky s partyzány za války zahynul, přesto následky společného života s ním nese de facto až do své smrti. Její prvorozený syn Braco opouští domov brzy po narození polobratra Veselina a svou matku už nikdy nespatří.

Cílem práce bylo tematizovat chorvatsko-srbské soužití v oblasti Zagory na základě čtyř prozaických děl. Závěr, který z práce vyplývá, by bylo možné shrnout do následujícího tvrzení. Komparovaná díla jsou subjektivním zobrazením dějin národů jednotlivých autorů a lze je vnímat jako svědectví válečných a poválečných událostí, vzniklá v relativně krátkém čase po jejím skončení. Bez ohledu na národnost autorů jde především o literaturu, jež poukazuje na lidské utrpení.

6 Seznam použité literatury

Primární literatura

JELIĆ, Vojin: *Anđeli lijepo pjevaju*. Zagreb 1969.

LAUŠIĆ, Jozo: *Klačina*. Zagreb 1970.

LAUŠIĆ, Jozo: *Kostolomi*. Zagreb 1960.

RADULOVIĆ, Jovan: *Braća po materi*. Beograd 1986.

Sekundární literatura

FRANGEŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana 1987.

GOLDSTEIN, Ivo: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb 2008.

KUSIN, Vesna: *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*. Zagreb 2007.

MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 2002.

NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb 2003.

PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004.

PROSPEROV NOVAK, Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split 2004.

RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007.

ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1997.

Internetové zdroje

BARIĆ, Nikica: *Vladan Desnica, protiv „bezbožnog komunizma.“* Dostupné z URL: <http://hrcak.srce.hr/171374> [Stav: 2. 7. 2017].

<https://www.csfd.cz/film/34989-nevlastni-bratri/komentare/> [Stav: 22. 7. 2017].

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:501713-Jovan-Radulovic-Srbi-u-Hrvatskoj-zive-u-getima> [Stav: 1. 7. 2017].

<https://www.jergovic.com/ajfelov-most/izgnana-knjzevnost/> [Stav: 1. 7. 2017].

<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> [Stav: 4. 7. 2017].

<https://www.zapadnirsbi.com/zasluzni-srbi/knjizevnost/111-jovan-radulovic> [Stav: 1. 7. 2017].

http://rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_12.html#_Toc412464350 [Stav: 1. 7. 2017].

<http://www.smrtinakazna.rs/sr-latn-rs/teme/smrtinakaznauknjizevnosti/jovanradulovic.aspx> [Stav: 1. 7. 2017].

<http://www.matica.hr/knjige/460/> [Stav: 1. 7. 2017].

<https://www.biografija.com/vjekoslav-kaleb/> [Stav: 1. 7. 2017].

http://www.novilist.hr/Kultura/Knjizevnost/Knjizevnost-koja-poziva-na-dijalog-Veliki-interes-za-djelo-Vladana-Desnice-koje-plijeni-svojom-aktualnoscu?meta_refresh=true [Stav: 1. 7. 2017].

<http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=373> [Stav: 17. 6. 2017].

<http://proleksis.lzmk.hr/10722/> [Stav: 22. 6. 2017].

https://sh.wikipedia.org/wiki/Nezavisna_Dr%C5%BEava_Hrvatska#/media/File:Ndh_1941-hr.png [Stav: 22. 6. 2017].

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Dalmatinska_zagora.jpg [Stav: 22. 6. 2017]

7 Přílohy

Příloha č. 1: Mapa Dalmatské Zagory se znázorněnými významnými městy v oblasti.

Příloha č. 2: Mapa Chorvatské Bánoviny založené v srpnu 1939 v rámci Královské Jugoslávie.

Příloha č. 3: Mapa NDH se znázorněním okupovaných oblastí.

Příloha č. 4: Mapa NDH s výrazněnými oblastmi anektovanými Itálií.

